

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему: «Порятунок жертв Голокосту й колаборація в національних наративах (за матеріалами українських і польських ЗМІ 2010-х рр.)»

Виконала: студентка 2-го року навчання,

спеціальності:

032 «Історія та археологія»

Освітньо – наукової програми «Юдаїка»

Кіфенко Євгенія Володимирівна

Науковий керівник: Гірік С.І.,

кандидат історичних наук

Рецензент: Киридон А.М.

Магістерська робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2021 р.

Київ -2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 Національний наратив, засади його формування та методи роботи з матеріалами ЗМІ.....	7
1.1 Колективна пам'ять як фактор формування національної ідентичності	7
1.2 Атрибути колективної пам'яті та особливості політик пам'яті у Польщі та Україні.....	13
1.3 Голокост у пам'яті європейських суспільств. Голокост у колективній пам'яті поляків та українців.....	21
1.4 Теоретичні засади використання контент-аналізу та практичне застосування методу.....	28
РОЗДІЛ 2 «Зручні» та «незручні» питання: репрезентація колаборації та порятунку у статтях українських ЗМІ.....	33
2.1 Загальний огляд ЗМІ та висвітлення ними теми Голокосту.....	33
2.2 Висвітлення проблеми української колаборації з нацистами у статтях українських ЗМІ.....	39
2.3 Допомога та порятунок євреїв у часи Голокосту в публікаціях українських ЗМІ.....	48
РОЗДІЛ 3 Нація праведників чи колаборантів: дискусії щодо ролі поляків у голокості в публікаціях польських ЗМІ.....	56
3.1 Загальні характеристики польських онлайн-видань «Rzeczpospolita» та «Znak». Голокост у публікаціях видань.....	56
3.2 Дискусії щодо колаборації у публікаціях польських ЗМІ.....	59
3.3 Допомога та порятунок євреїв: всеохопна чи поодинокі випадки?.....	68
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	82

ВСТУП

У сучасному світі тема Голокосту нерозривно пов'язана з пам'яттю про цю подію, конструюванням ідентичностей та інтерпретацією подій Другої світової війни та геноциду у національних нарративах держав та колективів, що так чи інакше пов'язують ці події з власною історією. Голокост надалі залишається важливою та суперечливою темою у політиках пам'яті багатьох суспільств по всьому світу, однак нерідко найбільш запеклих дебатів та дискусій ця тема зазнає у країнах Європи.

Попри те, що і в західній Європі проблематика Голокосту, пам'яті про нього, комемораційних практик, проблем визнання та заперечення (повного чи часткового) Голокосту як такого або ж як акту геноциду, питання визнання участі представників певних суспільств у знищенні євреїв, колаборації з нацистами тощо викликає суперечки на національному чи міжнародному рівні, виливається у дипломатичні скандали та виноситься на рівень правових та законодавчих спорів, у центральній-східній же Європі ці питання часто стоять ще більш гостро. Це зумовлено багатьма факторами, основними з яких можна назвати два: історичний контекст перебігу Голокосту на цих територіях, соціо-політичні та етно-конфесійні умови, що існували там до та після початку війни, особливості формування національної ідентичності в цих суспільствах та формування колективних пам'ятей, метаморфози в офіційній політиці пам'яті щодо історії Другої світової війни та ролі окремих культурних чи національних груп у ній у період після війни та в часи становлення незалежних демократичних урядів там. Іншими словами, станом на міжвоєнний період східна Європа була батьківщиною для більше ніж половини від усієї кількості європейського єврейства до початку Голокосту та Другої світової, тож саме тому (та ряду ще інших причин) стала плацдармом одних з найбільш масових та драматичних подій Голокосту, Польща та Україна ж є яскравими прикладами таких країн. Другим же моментом, що вплинув на той факт, що й до сьогодні питання Голокосту в східній Європі є таким суперечливим та дискусійним, є також той факт, що багато сучасних

східноєвропейських держав були частиною СРСР (як-от у випадку України) або Східного блоку (Польща), а отже протягом довгого часу після війни дискусії про пам'ять про війну, Голокост, страждання та колаборацію, пам'яті окремих колективів, що нерідко перетинались або ж вступали в конфлікт між собою, були замінені загальнорадянським наративом про Велику Вітчизняну Війну та міфом про перемогу, де не було місця окремо єврейським стражданням, а мова йшла про страждання та боротьбу усього «радянського народу».

Репрезентація Голокосту у національних наративах являє собою джерело для дослідження офіційної політики пам'яті, конструювання національних міфів та ідентичностей. Преса ж є одним із засобів з одного боку формування громадської думки, а з іншого – її віддзеркалення. Зважаючи на відносну близькість у часі, питання репрезентації Голокосту у польських та українських ЗМІ є малодослідженим, що і зумовлює *актуальність* нашої роботи.

Об'єктом роботи є Голокост у національних наративах про Другу світову війну у Польщі та Україні у 2010-х роках.

Предметом є репрезентація теми колаборації з нацистами та допомоги чи порятунку єврейських жертв під час Голокосту у медійних статтях в українських та польських виданнях з 2010 по 2019 рр.

Мета — простежити репрезентацію теми польської та української колаборації з нацистами у знищенні євреїв, а також допомоги чи порятунку поляками/українцями євреїв у часи Голокосту у польських та українських ЗМІ з 2010 до 2019 року.

З поставленої мети випливають наступні *завдання*:

1. Визначити основні терміни, проаналізувати праці істориків щодо теоретичних концептів — студій пам'яті, формування колективної пам'яті, національної ідентичності та національних міфів, Голокосту в

студіях пам'яті, особливостей формування колективної пам'яті та національної ідентичності у Польщі та Україні.

2. Простежити особливості висвітлення аспектів порятунку та колаборації у період Голокосту у статтях українських ЗМІ.

3. Дослідити, у який спосіб висвітлювалась тема колаборації та порятунку євреїв у матеріалах польських ЗМІ.

Методологія. Дослідження медійних статей знаходиться на перетині історії та соціології, а отже вимагає міждисциплінарного підходу: окрім методу критичного аналізу матеріалів, нами був застосований також метод контент-аналізу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 2010 по 2019 рік. Нижня межа зумовлена зміною політичної влади в обох країнах. У 2010 у Польщі було обрано Президентом Броніслава Коморовського, а у 2011 році відбулись парламентські вибори, де більшість голосів виборола ліберальна проєвропейська партія Platforma Obywatelska, що посприяло певній лібералізації політики пам'яті. В Україні ж 2010 став роком обрання Президентом Віктора Януковича, що змінило владну риторику щодо питань політики пам'яті. Верхня хронологічна межа щодо Польщі зумовлена черговою зміною розстановки сил у парламенті (більшість голосів на парламентських виборах 2015 року здобула католицько-консервативна партія Prawo i Sprawiedliwość), а також обрання того ж 2015 року Президентом представника партії Prawo i Sprawiedliwość Анджея Дуди. Зміна підходу та поглядів на політику пам'яті врешті вилилась у внесення змін до Закону про Інститут національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej) 2018 року та подальшого його розгляду, змін деяких норм (як-от пункт 55а про покарання) та остаточного затвердження нової редакції Закону Конституційним судом Польщі у січні 2019 року. У випадку України ж верхня межа зумовлена зміною владної верхівки після подій Євромайдану та наступною зміною риторики щодо політики пам'яті.

Історіографія. Літературу для аналізу поставленого нами питання склали як праці дослідників щодо теоретичних засад функціонування пам'яті, конструювання колективної пам'яті, ідентичності, національних міфів та наративів, так і дослідження з застосуванням цих понять у загальноєвропейському контексті та у локальних українських та польських кейсах. До першої категорії належали праці таких істориків та соціологів як П'єр Нора, Поль Рікер, Йосеф Хаїм Єрушалмі, Джон Р. Гіллс, Алон Конфіно, Ентоні Сміт, Пол Коннертон та інші. У цих працях дослідники запропонували термінологічний інструментарій осмислення пам'яті та її функціонування у суспільстві як засобу конструювання ідентичності та спільності колективу. До другої категорії увійшли праці Ніколая Копосова, Данила Судина, Майкла Шафіра, Славоміра Капральського, Джона-Пола Химки та інших. У цих дослідженнях автори простежували, яким чином ці європейські суспільства, зокрема українське та польське, переосмислюють події минулого, в т.ч. події Другої світової війни та Голокосту, та яким чином інтерпретують їх.

Джерельну базу дослідження становили 552 статті двох українських та двох польських ЗМІ, опублікованих з 2010 по 2019 рік. Джерелом дослідження наративу в українських ЗМІ стали статті, що стосуються історії або комеморації Голокосту з діджитал-видань «Історична правда» та «Zaxid.net», у польських – статті про Голокост з онлайн-ресурсів «Rzeczpospolita» та «Znak». Задля дослідження риторики видань нами було відкинуто статті-анонси подій, пов'язаних з Голокостом, вшануванням пам'яті жертв тощо, та коротких новинних заміток на подібні теми.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Дипломна робота викладена на сторінках та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАРАТИВ, ЗАСАДИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ ТА МЕТОДИ РОБОТИ З МАТЕРІАЛАМИ ЗМІ

1.1 Колективна пам'ять як фактор формування національної ідентичності

Пам'ять та історія не є тотожними поняттями, як би складно це не було часами усвідомити усім тим, хто так чи інакше асоціює себе з колективною пам'яттю групи, до якої належить. Як зауважував Йосеф Хаїм Єрушалмі, академічна історія не просто не співзвучна з колективною пам'яттю, а й нерідко суперечить їй¹. Попри значну кількість дефініцій поняття «пам'ять», всі вони сходяться на спільній ідеї: пам'ять – це спосіб *конструювання* людьми уявлення про минуле.² Отже вона, пам'ять, не послуговується документами та фактами, а спирається на традиції та перекази³. Вона виникає як результат індивідуального пригадування подій минулого, обговорення цих подій з оточенням та формування соціальної пам'яті про ці події, які пізніше зусиллями офіційних структур стають (або не стають) частиною колективної пам'яті, набувають потрібних форм та перетворюються на предмети публічної офіційної комеморації⁴. Таким чином, колективна пам'ять являє собою процеси запам'ятовування та забування, зумовлені соціальними зв'язками та взаємодіями.⁵ Попри те, що ці поняття часто перетинаються та є дотичними один до одного, історики мають критично переоцінювати факти, які їм пропонує соціальна пам'ять (*social memory*), аби незалежно від неї працювати над історичною реконструкцією (*historical reconstruction*). У той

¹ Йерушалми Й.Х. Захор. Еврейская история и еврейская память. Герашим, 2004. С. 101.

² Confino A. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method, *The American Historical Review*. 1997. Vol. 102. P. 1386.

³ Йерушалми Й.Х. Захор. Еврейская история и еврейская память. – С. 12.

⁴ Slawomir Kapralski, *Jews and the Holocaust in Poland's Memoryscapes: An Inquiry into Transcultural Amnesia*, London & Boston, 2017. P. 171.

⁵ Wawrzyniak J. *Veterans, Victims, and Memory: The Politics of the Second World War in Communist Poland*. Frankfurt am Main, 2015. P. 21.

же самий час результати досліджень істориків, що займаються історичною реконструкцією можуть так чи інакше сформувані чи коригувати зміст та форму соціальної пам'яті. Таким чином історична реконструкція не є залежною від соціальної пам'яті, проте соціальна пам'ять може залежати від історичної реконструкції.⁶

Використання пам'яті як концепту, відмінного та віддільного від «історії», набрало найбільшого поширення у 90-х роках ХХ століття. Популяризація цього терміну та концепту стала наслідком політичних та соціальних зрушень того часу (кінець «холодної війни», розпад СРСР, падіння «залізної завіси»), а також занепаду та втрати актуальності тих категоріальних рамок, в яких мислили історичні події раніше⁷.

Значну роль у формуванні нового інтелектуального фреймворку розуміння минулого відіграв французький історик П'єр Нора, що створив популярний серед дослідників термін «місця пам'яті». П'єр Нора розділяв між собою «справжню непорушену соціальну пам'ять», притаманну «нецивілізованим», «архаїчним» спільнотам, від «історії», створеної модерними суспільствами, де перша покликана обслуговувати групу, з якою пов'язана, включає у себе тільки ті події, що вписуються у неї, часто містить символічні образи та сюжети, а друга ж передбачає аналіз подій, критичний підхід до їхньої інтерпретації, претендує на якомога ширшу репрезентацію пам'ятей у собі, відхід від афілійованості з певним колективом. У свою чергу «місця пам'яті» за Нора виникають тоді, коли «пам'ять себе вичерпує» і лишається лише у вигляді елемента, реконструйованого та інструменталізованого «критичною історією». Вони (тобто «місця») є результатом «трансформування» пам'яті історією, та, на відміну від самої пам'яті, не існують природньо, а вимагають постійного втручання – актів

⁶ Connerton P. *How Societies Remember*, Cambridge, 1989. P. 11—13.

⁷ *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance* / edited by M. Pakier, B. Strath. New York & Oxford, 2012. P. 2—5.

підтримання цих «місць пам'яті», інакше вони зникнуть з колективної свідомості та втратять свої функції⁸.

Популярність цього терміну неминуче призвела і до його переосмислення, доопрацювання та адаптацій. Згадуючи про нездатність таких «місць пам'яті» існувати без постійної підтримки їхньої життєдіяльності, проведення ритуалів та акцій, що не дали б їм впасти у забуття, варто зауважити, що французький філософ Поль Рікер розглядав цю проблему під дещо іншим кутом, і вважав «місця пам'яті» нагадуванням про необхідність пам'ятати⁹, тобто у своєму формулюванні не підважував справедливості та критичності вибору сюжетів та символів, що знаходили втілення у «місцях пам'яті». Він зауважував, що «місця пам'яті» мають три формотворчі складові, «три значення цього слова»: матеріальне, символічне та функціональне, де перше «закріплює» місце пам'яті в реальності, друге «є роботою уяви» та дозволяє зафіксувати момент історії в пам'яті у потрібних формах та з відповідною інтерпретацією та змістом, а третє, функціональне значення, створює практичний простір для існування «місця пам'яті», оформлює його в ритуал.¹⁰

Паралельно з цим поняттям існували і інші, близькі або майже тотожні за значенням. Так, наприклад, польський соціолог Славомір Капральський використовував в чомусь альтернативний до «місць пам'яті» термін – *memoryscapes*, що об'єднує в собі матеріальний та символічний простори та в його інтерпретації має радше метафоричне, ніж фізичне втілення та значення, як і «місце пам'яті». Особливістю використання цього терміну є його широта: Капральський включав у *memoryscape* і конфлікти, що відбуваються між пам'яттю різних колективів, можливості однієї пам'яті одержати перемогу над іншою, відправити її на маргінес, надавати одним подіям особливого

⁸ Nora P., *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire / Representations*. 1989. No 26. P. 7—12.

⁹ Stec K. *Symbolika i znaczenia miejsc pamięci utworzonych na terenach byłych obozów koncentracyjnych i zagłady z perspektywy współczesnego młodego człowieka*. Kraków, 2011. S. 38.

¹⁰ Ricoeur P. *Memory, History, Forgetting*. Chicago, 2004. P. 405.

значення, а інші відкидати як неважливі чи ті, що не пасують ідеологічно¹¹. Термін *memoryscape* є поняттям, яким оперують здебільшого дослідники урбаністики та розуміють під ним втілення пам'яті у міському просторі: музеях, пам'ятниках, монументах та меморіалах. У цьому розумінні *memoryscape* являє собою «матеріальний пейзаж колективної пам'яті»¹². Таким чином, *memoryscape* має значення помітно вужче, ніж «місця пам'яті», однак і другий термін нерідко вживається лише у просторовому фізичному розумінні місця. Катажина Стец у своїй статті *Symbolika i znaczenia miejsc pamięci utworzonych na terenach byłych obozów koncentracyjnych i zagłady z perspektywy współczesnego młodego człowieka* використовувала той самий термін «місця пам'яті», однак у сенсі значно вужчому, ніж пропонував Нора – виключно як географічні локації, що несуть у собі символічний для пам'яті однієї чи кількох спільнот сенс.¹³

Усі ці міркування стосовно природи та функціональності пам'яті неминуче приводять до висновку, що пам'ять, обслуговуючи колектив, якому належить, слугує свого роду каталізатором формування його самоідентифікації. Минуле у колективній пам'яті набуває форм не історичного факту, а міфу.¹⁴ Поняття пам'яті та ідентичності настільки нерозривні, що з часом їх почали вживати мало як не синонімічні терміни.¹⁵ Так, говорячи про роль колективної пам'яті у польському постсоціалістичному суспільстві, її нерідко вважають формотворчою складовою утворення нової, національної польської ідентичності¹⁶. Аналізуючи зв'язок колективної пам'яті з ідентичністю (яка, між іншим, може

¹¹ Kapralski S. Jews and the Holocaust in Poland's Memoryscapes: An Inquiry into Transcultural Amnesia. P. 171-172.

¹² Memoryscapes: Place, Mobility, and Memory In The Post-Dictatorial Southern Cone, Rebecca M. Pittenger P.5.

¹³ Stec K. Symbolika i znaczenia miejsc pamięci utworzonych na terenach byłych obozów koncentracyjnych i zagłady z perspektywy współczesnego młodego człowieka. Kraków, 2011.

¹⁴ Confino A. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. – P. 1387.

¹⁵ Commemorations: The Politics of National Identity / edited by John R. Gillis. Princeton, 1994. P. 3.

¹⁶ Criddle C. Polityka Historyczna: Debating Holocaust Remembrance in Poland. *Voces Novae*. 2018. Vol. 10. P. 2-4.

бути множинною і/або змінною), дослідники нерідко говорять про зв'язок з ідентичністю власне національною. Так, попри те, що праця Йосефа Хаїма Єрушалмі «Захор» досліджує відношення єврейської спільноти з пам'яттю, реалізованою в релігійній обрядовості, звичаях та релігійних текстах, останній розділ книги історик присвячує модерним єврейським суспільностям, нерідко секулярним, таким, що втратило відчуття релігійної спільності, однак зберегли (чи наново сформували) цю спільність на іншому рівні – національному. Ніколай Копосов, описуючи множинність та зміни в колективній пам'яті у країнах Східної Європи аналізує, як під впливом політичного клімату, певних суспільно-політичних подій та обставин трансформувалось уявлення про важливе та неважливе, справжнє та нав'язане, своє та чуже у власній історії в цих суспільствах та яким чином це було пов'язано з тим, як представники цього суспільства себе ідентифікували та як змінювались їхні уявлення про себе. Так, наприклад, 1980-ті в цих державах відбувся зріст антирадянських сентиментів та розпочався процес активного пошуку національної ідентичності, що змушувало представників цих суспільств бачити усе радянське та комуністичне як таке, що було чужим та насадженим ззовні, а історію свого перебування в складі СРСР чи соціалістичного табору як історію боротьби проти окупації. Однак, цей міф мав мало спільного з реальністю, адже прихід радянської влади значна частина населення цих територій не просто толерувала, а і підтримувала з низки причин нерідко не пов'язаних з агресивною пропагандою і нав'язуванням¹⁷.

Тож, «ідентичність» на рівні з «нацією» не є об'єктом, що існує незалежно від політичних обставин та має тяглість, а є такою, що конструюється та видозмінюється. Пам'ять же є інструментом її створення та валідації.¹⁸ Колективна пам'ять (і, зауважимо, у більшості випадків, розглянутих дослідниками, мова йде саме про пам'ять, що належить тим, хто

¹⁷ Kopysov N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia* (New Studies in European History). Cambridge, 2017. P. 286-287.

¹⁸ *Commemorations: The Politics of National Identity* / edited by John R. Gillis. – P. 3.

ідентифікує себе як нація) є способом легітимації того соціального чи політичного порядку, тієї системи, за яких вона створюється.¹⁹ Отже, конструювання ідентичності та формування пам'яті – це нерозривні процеси, що взаємодоповнюють одне одного. Пам'ять, що належить тій чи іншій нації, включає в себе одні події, а інші пускає в заповідь, пропонує особливу, часто міфічну інтерпретацію подій та з'явиськ, з якими асоціюють себе представники цих націй. Національні міфи є невід'ємною частиною конструювання національної ідентичності, являють собою специфічну інтерпретацію історичних (часами міфічних чи квазі-історичних) подій через призму національного. Попри те, що події, що лягають в основу цих міфів відбулись в минулому, за інших обставин та у іншому середовищі, міфи несуть у собі ті образи та повідомлення, які важливі для людей у теперішньому²⁰. Сюжети, навколо яких формуються ці міфи, зазвичай мають за мету трактувати історію цих груп як тяглу. Британський дослідник проблем нації та націоналізму Ентоні Сміт виділив такі основні складові національного міфу:

- *myth of temporal origin* — міф про походження, тобто такий, що обґрунтовує згадану мною вище тяглість історії нації;
- *myth of location and migration* — міф про територіальну прив'язку та міграцію, яким, за словами дослідника, не однаково сильно оперують різні нації, однак певні ознаки такого міфу є у всіх досліджуваних ним етнічних груп;
- *myth of ancestry* – міф про спадщину, тобто про спільних чи спільного для всіх представників нації предків/предка;
- *myth of the heroic age* – міф про героїчну добу, про те, як нація боролась за свободу, що має слугувати прикладом для наслідування для нащадків;

¹⁹ Connerton P. *How Societies Remember* (Themes in the Social Sciences). Cambridge, 1989. P.3.

²⁰ Benner E. *National Myths and Political Responsibility / Society and Economy in Central and Eastern Europe*. 1998. No 1. Vol. 1. P. 133.

- *myth of decline* – міф про занепад, уявлення про певний період, що став «нещасливим» для життя нації, покликаний вказувати представникам нації на те, що може трапитися, якщо не слідувати прикладу «національних героїв»;

- *myth of regeneration* – міф про відродження, про те, як повернутися до часів «золотої доби»; на відміну від попередніх набуває форми радше ідеологічних настанов, ніж міфу²¹.

Проте, підхід Ентоні Сміта до типології національних міфів зазнав критики з боку українського соціолога Данила Судина, який запропонував альтернативу цьому переліку: він виділив три основні типи національних міфів – міф про «золоту добу», міф про героїчну боротьбу та міф про страждання²².

Варто зауважити, що класифікація Данила Судина є, ймовірно, більш доречною у цьому дослідженні, адже мова йтиме саме про польське та українське суспільства, а визначені ним типи національних міфів є найбільш притаманними саме у цих двох випадках, адже у праці Судина мова йшла саме про Україну, однак і у польському контексті можна спостерігати аналогічні тенденції. Однак, питання особливостей конструювання національних ідентичностей та колективної пам'яті у цих державах стосується скоріше теми наступного підрозділу.

1.2 Атрибути колективної пам'яті та особливості політик пам'яті у Польщі та Україні

Розглядаючи особливості формування колективної національної польської та української пам'яті, національної ідентичності та національних міфів, дослідники зазвичай звертаються до історичних передумов, що в тій чи іншій мірі сформуvalи їх, порівнюючи та підкреслюючи відмінності в аналогічних процесах у інших країнах Європи (мова йде переважно про

²¹ Smith A.D. *Myths and memories of the nation*. New York, 1999. P. 63–68.

²² Судин Д. Національні міфи в сучасній Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths> (дата звернення 10.03.2021).

країни Західної Європи), які, до прикладу, не мали того ж соціалістичного/радянського досвіду, який мали ці суспільства.²³ Ця відмінність у соціально-політичному досвіді двох «таборів» стала вирішальним фактором у формуванні пам'яті про Другу світову війну у країнах Східної Європи: політолог Гаральд Видра описав це як «замороження» та «розмерзання» спогадів про війну. Через офіційну радянську політику (поширювану також і на соціалістичні країни-сателіти СРСР) замовчування багатьох подій та аспектів, що стосувались перебігу Другої світової війни, у країнах Східного блоку спогади про війну були «замороженими» — недоступними публічному та академічному обговоренню та інтерпретаціям.²⁴ Попри те, що у країнах Західної Європи така тенденція теж була присутня (як-от офіційна державна мовчанка щодо режиму Віші у Франції), тривала вона лише у перші передвоєнні роки.²⁵ Однак, вододіл між умовним заходом та сходом Європи проводиться істориками і щодо подій, що значно передували встановленню соціалістичних чи комуністичних урядів у Європі – так, шукаючи передумови такої масової підтримки окупаційних адміністрацій та колаборації з нацистами серед праворадикально налаштованої частини населення у часи Другої світової війни у багатьох східноєвропейських суспільствах, російський історик Ніколай Копосов звертає увагу на соціо-політичний клімат, що склався там раніше – на початку двадцятого століття. У цей період проблема етнічних меншин на сході Європи стояла значно гостріше, ніж на заході, а отже і «романтичний націоналізм» ХІХ ст. прижився там відчутно глибше.²⁶ Як зазначав дослідник нації а націоналізму Ентоні Сміт, «етнічний націоналізм» пережив кілька

²³ Cridle C. *Polityka Historyczna: Debating Holocaust Remembrance in Poland.* – P. 2-4.

²⁴ Malksoo M. *The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe.* *European Journal of International Relations.* 2009. Vol. 15(4). P.658; Wydra H. *Communism and the Emergence of Democracy.* Cambridge: Cambridge University Press.2007. P. 208.

²⁵ Malksoo M. *The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe.* – P.658; Rousso H. *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944,* Cambridge, Mass., 1991.

²⁶ Kopusov N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia (New Studies in European History).* – P. 301-302.

хвиль популярності у східній Європі у другій половині ХХ століття, часто як опозиційний рух до офіційного політичного режиму.²⁷ На відміну від західної Європи, де націоналістичний рух зазвичай будувався не навколо «етнічної» чи культурної ідентичності, а громадянської (рівність законних прав, спільність ідеології тощо), тут конструювання національної ідентичності легітимізувалось власне спільністю походження, спільною культурою, мовою та іншими атрибутами «етнічного колективу».²⁸ Навіть на сьогодні такий етнічний погляд на націю є більш поширеним в Східній Європі на противагу до Західної.²⁹

Така передумова визначала специфічний, окремішній спосіб, у який тут конструювали свою національну ідентичність: характерними для обох суспільств є міфи про героїчну боротьбу, страждання, «золоту добу». Оскільки колективна пам'ять класифікує та категоризує реальні історичні події у певні символи та маркери, «міфологізує» їх, такі моменти історії набувають певного ідеологічного та символічного значення: так, наприклад, пам'ять про Першу світову війну сформувала образ польської героїчної боротьби, що увінчалась здобуттям незалежності, колективне уявлення про події Другої світової війни набули символічного значення польського національного страждання, що вилилося у «нову окупацію» та сформувала уявлення про польську «віктимність», міжвоєнний же час, період Другої речі Посполитої, інтерпретується як «золота доба».³⁰

Попри те, що в Україні одночасно співіснують ідеологічно різні категорії національних міфів (Данило Судин виводить три види: радянський, національний український та амбівалентний), український національний міф є популярнішим за радянський варіант. Крім того, на відміну від польського випадку та українського радянського міфу, українському національному

²⁷ Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Таращук. Київ, 1994. С. 9.

²⁸ Там само . С.29.

²⁹ Дзядевич Т. Національний міф як втілення етнічної моделі нації. *На пошану пам'яті Віктора Кутастого*. Київ, 2004. С. 239.

³⁰ Stokłosa K, Wars and Myths – the Polish case. *Kirchliche Zeitgeschichte*. 2015. Vol. 28. No. 1. P. 106-110.

варіанту міфу значно менш притаманне уявлення про «золоту добу». Однак, в ньому дуже популярні та поширені сюжети про героїчну боротьбу (як вдалу, так і навпаки), а також про страждання.³¹ У випадку українського національного міфу реалізація цих уявлень відбулась через піднесення до символічного рівня пам'яті про події, що так чи інакше пасують ідеологічному і політичному фреймворку: так Голодомор став символом української віктимності (міф про страждання)³², а пам'ять про XVII-XVIII ст. та козаччина стали сприятливим ґрунтом для формування героїчних міфів.³³

Однак, таке розмаїття категорій національних міфів на українському прикладі пов'язано і з множинністю можливих українських ідентичностей, культурних колективів, що конструюють власну спільність та пам'ять. Цей феномен український історик Микола Рябчук назвав «дихотомією української національної ідентичності» та пов'язав його зі створенням в різних колективах, що співіснують на території сучасної України, своїх власних, окремих «пантеонів» героїв та антигероїв, що в українському випадку нерідко провокують конфлікти між цими пам'яттями.³⁴

Варто зауважити, що не лише ці типи міфів формують національну ідентичність поляків і українців: так, наприклад, ще одним популярним міфом в українській колективній пам'яті є уявлення про Київську Русь як історичну батьківщину українців.³⁵ Натомість у польській національній свідомості сформувався так званий «наполеонівський міф» — спогади про участь польських легіонів у Наполеонівських війнах як національно-визвольної війни,³⁶ що знайшло своє відображення навіть у тексті польського державного гімну. Однак, у контексті пам'яті про Голокост у

³¹ Судин Д. Національні міфи в сучасній Україні. URL:

<https://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths> (дата звернення 10.03.2021).

³²Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії* (1980-ті – початок 2000-х). Київ, 2010. С. 108.

³³Рябчук М. *Долання амбівалентності, Дихотомія національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки*. Київ, 2019. С. 55.

³⁴ Там само. С. 132-133.

³⁵ Smith A.D. *Myths and memories of the nation*. New York, 1999. P. 265.

³⁶ Дзядевич Т. *Національний міф як втілення етнічної моделі нації. На пошану пам'яті Віктора Кутастого*. – С. 241.

колективній пам'яті цих двох суспільств ми розглянемо саме національні міфи про героїчну боротьбу та страждання.

Ще одним важливим концептом, який розглядають історики у дослідженнях колективної пам'яті в Польщі та Україні, є поняття ресентименту, *«pain of remembrance»*, як назвав його український філософ Михайло Мінаков.³⁷ Ресентимент — термін, який винайшов Фрідріх Ніцше. Цей концепт був введений у соціологічний дискурс Максом Шелером на позначення психологічного феномену «постійного почуття ненависті та зневаги, що виникає у індивідуумів та у групах, та якому неможливо зарадити». За Шелером, почуття «безсилля» чи/або слабкості, що викликає почуття ресентименту, призводить до того, що цей індивідуум або колектив бачить спотворену картину «іншого», по відношенню до якого вони мають подібні емоції; наділяє цього «іншого» певними, здебільшого негативними, рисами.³⁸ У випадку, коли почуття ресентименту виникає у групі та має колективний характер, він може поширювати свій вплив на культуру та систему цінностей того чи іншого колективу.³⁹ В такому випадку ресентимент набуває форм почуттів заздрощів, образи, злості та прагнення принизити чи знецінити іншу групу людей, яку ця перша група вважає до себе ворожою.

Польський соціолог Іренеуш Кшемінський застосував цей термін до вивчення феномену антисемітизму у Польщі та особливостей публічної дискусії щодо історії польського єврейства та Голокосту на теренах окупованої Польщі. Він дослідив, що асоціації, які тема Голокосту викликає у польському суспільстві, має яскраво виражений характер ресентименту: за результатами його дослідження, значна частина польського суспільства почувалася, ніби у порівнянні з «єврейською» трагедією страждання поляків

³⁷ Minakov M. The Language of Dystopia. The Ideological Situation in Ukraine. Russian Politics and Law. 2011. Vol. 49. № 5. P. 44.

³⁸ Ressentiment (Marquette Studies in Philosophy) / M. Scheler et al. Milwaukee, 1994. P. 19.

³⁹ Там само. P. 19.

втрачають важливість та значення, а отже виникла потреба знецінювати тих, з ким їх порівнюють.⁴⁰

Говорячи про прояви ресентиментів в Україні, тут, як і у випадку національних міфів, присутня певна амбівалентність: для колективної пам'яті мешканців Західної України характерні травматичні спогади про примусову радянську модернізацію, в той час як колективна пам'ять українців зі сходу та півдня держави у більшій мірі схильна пригадувати та будувати ресентимент навколо інших подій: громадянська війна, Голодомор, нацистська окупація тощо.⁴¹ Михайло Мінаков поділяє ці типи ресентиментів не тільки сюжетно (тобто за тими подіями, що потрапляють у центр пам'яті про трагічні для спільноти часи), а й ідеологічно: в світогляді, притаманному західноукраїнській колективній пам'яті, існує тенденція до бачення та переосмислення політичних подій через призму етнічного, в той час як колективна пам'ять у Східній та Південній Україні нерідко позбавлена цього етнічного фактору у формуванні ресентиментів.⁴²

Враховуючи такі атрибути та особливості формування колективної пам'яті тут, мимоволі зіштовхуємось з її реалізацією та функціями у теперішньому: колективну пам'ять часто мислять в категоріях політичного, і культурні історики нерідко розуміють її як засіб валідації політичного вектору та ідеології.⁴³ Цей політичний аспект колективної пам'яті реалізується тоді, коли владні інституції «матеріалізують» пам'ять про минуле у різноманітних ініціативах, направлених на комеморацію певних подій, постатей чи періодів: дні вшанування пам'яті, освітні чи культурні заходи тощо. Такі стосунки між формальною владою та пам'яттю називають політикою пам'яті.⁴⁴ Альтернативним терміном, що описує цей феномен є інституціоналізована

⁴⁰ Krzemiński I. Have Only Jews Suffered? Holocaust Remembrance and Polish National Resentment. *Polish Sociological Review*. 2015. No 190. P. 207-208.

⁴¹ Minakov M. The Language of Dystopia. The Ideological Situation in Ukraine. *Russian Politics and Law*. 2011. Vol. 49. № 5. P. 47.

⁴² Там само. С. 47.

⁴³ Confino A. *Collective Memory and Cultural History: Problems of Method*. – P. 1393.

⁴⁴ Wæhrens A. *Shared Memories? Politics of Memory and Holocaust Remembrance in the European Parliament 1989-2009*. Copenhagen, 2011. P. 10.

пам'ять («*Institutional memory*»), винайдений американським політологом та філософом Річардом Недом Лебоу. Під «інституалізованою пам'яттю» Лебоу мав на увазі «зусилля, які прикладають політичні еліти, їхні прихильники та опоненти, аби сконструювати значення минулого» з метою поширювати свої погляди серед інших членів суспільства.^{45 46}

У випадку Польщі яскравим прикладом культивування певної події минулого у колективній пам'яті та атрибутування їй певного політичного чи ідеологічного значення є ідеалізація та «бронзування» профспілкового руху «Солідарність» (попри те, що сам рух був позбавлений чіткого ідеологічного визначення). Пам'ять про цю подію стала частиною польської політики пам'яті, що знаходить своє відображення у різноманітних комемораційних практиках (як-от, наприклад, святкування двадцять п'ятої річниці заснування «Солідарності» у 2005 році як символ звільнення Польщі та інших держав).⁴⁷

В Україні ж прикладом такої політики, направленої на виокремлення, підкреслення особливого значення певної події минулого для держави та політики у теперішньому, є ставлення офіційної влади до Голодомору, який український історик Георгій Касьянов назвав «громадянською релігією» українців⁴⁸. Комемораційні практики, покликані вшанувати пам'ять жертв голоду 1932-33 рр., створення меморіалів, музеїв та пам'ятників Голодомору стало офіційною загальнонаціональною нормою, попри те, що одразу після розпаду СРСР підняття теми Голодомору як злочину тоталітарного радянського режиму було радше маркером націонал-демократичних чи націоналістичних сил в українському політикумі на противагу «лівим» силам – комуністам незалежної України.⁴⁹

⁴⁵ Wæhrens A. *Shared Memories? Politics of Memory and Holocaust Remembrance in the European Parliament 1989-2009*. Copenhagen, 2011. P. 10.

⁴⁶ *The Politics of Memory in Postwar Europe* / R. N. Lebow et al. Durham, DC & London, 2006. P. 13.

⁴⁷ Nałas E. Symbolic Construction of "Solidarity:" the Conflict of Interpretations and the Politics of Memory. *Polish Sociological Review*. 2010. No. 170. P. 228.

⁴⁸ Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*. – С. 39

⁴⁹ Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*. – С. 39-51.

Ці два приклади з царини української та польської політик пам'яті є важливими з огляду на те, що обидва мають спільне ідеологічне підґрунтя: і пам'ять про «Солідарність», і спомини про Голодомор мають за основу суттєві антирадянські сентименти. Кожен з цих прикладів слугує свого роду символами, які пояснюють та легітимізують польське та українське політичне сьогодення: у першому випадку мова йде про символічну боротьбу з усім радянським, у другому ж – страждання від рук усього радянського.

1.3 Голокост у пам'яті європейських суспільств. Голокост у колективній пам'яті поляків та українців

У Європі пам'ять про Другу світову війну та Голокост зокрема пережила численні метаморфози: від повного нехтування до створення та розвитку культури пам'яті щодо цих подій.⁵⁰ Однак, говорячи про тенденції розвитку цієї культури, соціальний, економічний та політичний клімат, у яких він відбувався, варто проводити чітке розділення між аналогічними процесами у країнах Східної та Західної Європи.⁵¹

У ранній післявоєнний період західноєвропейські суспільства пережили період певної «амнезії» щодо подій Другої світової та Голокосту.⁵² Одним із факторів, що сформували такий порядок речей був початок «холодної війни» та ідеологічного протистояння між умовним Заходом та СРСР і країнами Східного блоку, що посунуло на другий план різноманітні окремі національні інтерпретації досвіду війни.⁵³ Це стосувалось навіть трьох держав-«послідовниць» Третього рейху — ФРН, НДР та Австрії. Попри це в процесі пошуку нової національної ідентичності у випадку кожного з суспільств сформувалося своє окреме соціо-політичне підґрунтя для замовчування, чи, радше, відсутності дискусії щодо Голокосту. Так,

⁵⁰ A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance / edited by M. Pakier, B. Strath. – P. 163.

⁵¹ Там само. P. 164.

⁵² Там само. P. 165.

⁵³ Diner D. Restitution and Memory: The Holocaust in European Political Cultures. *New German Critique*. 2003. №90. P. 37.

наприклад, у Австрії стала домінантною риторика самовіктимізації, що пояснювалась приходом до влади колишніх політичних опонентів нацистів. У ФРН впливовим став соціальний (*societal*) підхід до трактування історії; у НДР же минуле розглядали через призму класових відносин та конфліктів.⁵⁴ Ерік Лангенбахер описував ситуацію, що склалась, зокрема, в німецькому суспільстві як «період майже повного витіснення пам'яті (про Голокост) у ранній післявоєнний час та пізніші героїчні, однак поодинокі кроки».⁵⁵ Перші десятиліття після війни ознаменувались майже повною відсутністю конфлікту пам'ятей: офіційна політика пам'яті була переважно німецько-центристською, у фокусі опинились власне німецькі страждання, що майже не зустрічали спротиву, окрім як від нечисленних голосів представників лівих сил, що вже тоді формували так звану «*Holocaust-centered memory*».⁵⁶

У 1970-х розпочалась значна лібералізація у німецькому суспільстві, пов'язана з приходом до влади соціал-демократичного уряду федерального канцлера ФРН Віллі Брандта.⁵⁷ Він спрямував свою нову політику на відмову від післявоєнного реваншизму і фокусування на власне німецькій пам'яті («*German-centered memory*») та зміну зовнішньополітичного курсу ФРН, намагаючись налагодити стосунки з країнами Східної Європи та СРСР, політика, що отримала назву «*Ostpolitik*».⁵⁸ Зміна владної риторики призвела до символічних та, врешті, законодавчих кроків до встановлення домінування у офіційній політиці пам'яті феномену «*Holocaust-centered memory*».⁵⁹ Символічним кроком стало те, що канцлер Віллі Брандт став першим з

⁵⁴ Diner D. *Restitution and Memory: The Holocaust in European Political Cultures*, P. 37-38.

⁵⁵ Langenbacher E. *Changing Memory Regimes in Contemporary Germany? German Politics & Society*. 2003. Vol. 21, No. 2 (67). P. 46.

⁵⁶ Там само, P. 52

⁵⁷ Koposov N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge, 2017. P. 175.

⁵⁸ Там само. P. 175-176.; Langenbacher E. *Changing Memory Regimes in Contemporary Germany? German Politics & Society*. 2003. Vol. 21, No. 2 (67). P. 52.

⁵⁹ Langenbacher E. *Changing Memory Regimes in Contemporary Germany?*, P. 55-60; Koposov N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. – P. 175.; Diner D. *Restitution and Memory: The Holocaust in European Political Cultures*. *New German Critique*. 2003. №90. P. 39.

німецьких високопосадовців, хто приїхали до стін Варшавського гетто, та зробив те, що увійшло в історію як *Kniefall* — опустився на коліна на знак німецького каяття та спокути за злочини, вчинені нацистами у Східній Європі. Значним же кроком на законодавчому рівні було прийняття закону про заборону заперечення Голокосту у 1985 році.⁶⁰ Ніколай Копосов назвав прийняття такого закону та формування політики пам'яті, що значно фокусувалась на історії та комеморації жертв Голокосту, запорукою того, що Німеччина отримала політичне лідерство в об'єднаній Європі.⁶¹

Меморіальний закон щодо заборони заперечення Голокосту був також створений у Франції, ним став так званий Закон Гесо, прийнятий у 1990 році. Просування заборони та криміналізації заперечення Голокосту як норми європейського законодавства стало одним з основних завдань французьких лівих кіл, тож Франція стала першою державою, що запровадила кримінальну відповідальність за порушення меморіального законодавства.⁶²

Аналогічні закони були прийняті і у інших державах: Закон про заперечення Голокосту в Ізраїлі (1986 рік),⁶³ а також у Австрії (1992), Бельгії (1995), Угорщині (2010), Іспанії (1996) тощо. Крім цього, у 2005 році Генеральна асамблея ООН встановила офіційну дату вшанування пам'яті жертв Голокосту — 27 січня.⁶⁴

Однак, на сході Європи та в СРСР склалась відмінна ситуація щодо вшанування пам'яті жертв Голокосту. Домінував радянський міф про Велику Вітчизняну війну, що виключав із себе риторичку про Голокост та єврейські

⁶⁰ Korosov N. Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia. – P. 175-182.

⁶¹ Там само. P. 180.

⁶² Маклюк О. Меморіальне законодавство в країнах Європи: Проблема регулювання історичної пам'яті. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. № 33. С. 312.

⁶³ Korosov N. Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia. – P. 181-182.

⁶⁴ Маклюк О. Меморіальне законодавство в країнах Європи: Проблема регулювання історичної пам'яті. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – С. 312.

страждання.⁶⁵ Американський історик Джефрі Херф пояснював таку тенденцію наявністю кількох факторів у післявоєнній політиці пам'яті у СРСР та державах, що потрапили у радянську зону впливу. Першим з них було те, що вшанування саме єврейської пам'яті ставило під питання прийнятий офіційний наратив про загальне страждання усіх радянських громадян. Крім цього, значну роль зіграло те, що кількість носіїв пам'яті про цей геноцид (а саме тих євреїв, що пережили його), які б могли просувати комемораційні практики та політики щодо власної групи, становила меншість, як, наприклад, у Радянській зоні окупації Німеччини станом на 1945 рік, де кількість євреїв складала лише 4500 чоловік. Ще однією можливою причиною такої інтерпретації подій війни в Східному Блоці могло стати прийняте у СРСР заперечення національної ідентичності євреїв та їхнього права на створення власної національної держави.⁶⁶

У 1960-х у СРСР сформувався стійкий культ Великої Вітчизняної війни як типового героїчного міфу, що становив одну з важливих ідеологічних засад у пізньому Радянському Союзі.⁶⁷ Однак пізніше, у 1980-х, у більшості країн «соціалістичного табору», а також у багатьох радянських республіках (наприклад, у Латвії, Литві, Естонії, Україні) набрали популярності та поширення антирадянські, часто націоналістичні, сентименти, які репрезентували пам'ять етнічних, соціальних, національних та культурних груп, що була витіснена та маргіналізована до цього загальнорадянським воєнним міфом.⁶⁸

Опозиційні до СРСР та соціалістичних урядів рухи нерідко також піднімали питання проблемності офіційного підходу радянської або соціалістичної (у випадку країн Східного Блоку) верхівки до формування наративу про Другу світову війну, що ігнорував Голокост як такий. Так,

⁶⁵ Kopysov N. Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia. – P. 176.

⁶⁶ Herf J. Divided Memory. The Nazi Past in the Two Germanys. Harvard, 1997. P. 70.

⁶⁷ Kopysov N. Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia. – P. 290.

⁶⁸ Там само. P. 287-288.

наприклад, у 1980-х у Польській Народній Республіці представники лівого крила Солідарності, а також прогресивна католицька інтелігенція у підпільних та офіційно виданих публікаціях і статтях висвітлювали питання комеморації Голокосту, нерідко згадуючи і проблемні та незручні аспекти польсько-єврейських взаємин.⁶⁹

На відміну від ПНР, дискусія щодо Голокосту в кінці 1980-х в УРСР мала радше спорадичний характер.⁷⁰ Однак, тут сформувались два умовні табори, що підтримували два протилежні один одному погляди щодо подій Голокосту та ролі українців у його перебігу: традиціоналісти, які пропагували етноцентричний, національний погляд на історію та представники більш ліберального, «космополітського» підходу до трактування подій Другої світової війни та Голокосту. Канадський історик Джон-Пол Химка у своїй праці *«Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe»* стверджував, що традиціоналісти прагли інтерпретувати події таким чином, аби створити «безгрішний» образ української нації, зокрема виправдати роль ОУН у подіях Голокосту та маркувати звинувачення у колаборації з нацистами, які закидалися українським націоналістам, як українофобство. Водночас, роль представників більш ліберального та інклюзивного погляду на історію Голокосту, за словами дослідника, полягала у значно більш критичній інтерпретації тих подій та участі українців у знищенні євреїв.⁷¹

Розпад СРСР та здобуття незалежності колишніми державами «соцтабору» ознаменували нову віху у конструюванні національних ідентичностей, створенні політик пам'яті у тепер вже пострадянських та постсоціалістичних національних державах у Східній Європі, в Україні та Польщі зокрема. Колективні пам'яті цих суспільств, як і до розпаду СРСР,

⁶⁹ Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe / J.P. Himka & J.B. Michlic. Lincoln, 2013. P. 417.

⁷⁰ Там само. P. 634.

⁷¹ Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe / J.P. Himka & J.B. Michlic. Lincoln, 2013. P. 635-640.

були множинними⁷², однак з моменту початку розбудови демократії в цих країнах більше не йшлося про єдину спільну для всіх історію. Румунсько-ізраїльський політолог Майкл Шафір у своїй статті «*Denying the Shoah in Post-Communist Eastern Europe*» стверджував, що «не існувало більше однієї історії, натомість їх з'явилося кілька».⁷³

Опинившись в умовах вільного економічного, а також політичного ринку, колишні радянські республіки та соціалістичні держави змінили політичний вектор зі Сходу на Захід, а отже частина з них доєдналась, а інша лише прагла стати частиною Європейського Союзу. Таким чином, політика пам'яті, центральною частиною якої була пам'ять про Голокост, та яку офіційно пропагувала верхівка ЄС, стала поступово поширюватися і на країни Східної Європи.⁷⁴

Однак, згадана вище множинність пам'ятей, попередня їх маргіналізованість за часів домінування радянського міфу, зріст націоналістичних сентиментів у цих державах вилились у конфлікти пам'яті між кількома інтерпретаціями подій Другої світової війни та Голокосту. Виникло явище, яке дослідники назвали «*competitive martyrology*» — «змагання жертв».⁷⁵ Так, наприклад, польський дослідник Славомір Капральський зауважив, що одним із чинників проблемності дискусії щодо Голокосту у сучасній Польщі стало те, що велика частина суспільства сприймала визнання єврейських страждань як загрозу традиційному у польському націоналізмі образу власне польської віктимності.⁷⁶

⁷² Kopolov N. Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia. – P. 290.

⁷³ Shafir M. Denying the Shoah in Post-Communist Eastern Europe. *Holocaust Denial: The Politics of Perfidy* / Edited by R. S. Wistrich. Berlin & Jerusalem, 2012. P. 27.

⁷⁴ Kopolov N. Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia. – P. 284.

⁷⁵ Shafir M. Denying the Shoah in Post-Communist Eastern Europe. *Holocaust Denial: The Politics of Perfidy*. – P. 34.; Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe / J.P. Himka & J.B. Michlic. P. 481.

⁷⁶ Kapralski S. Jews and the Holocaust in Poland's Memoryscapes: An Inquiry into Transcultural Amnesia. – P. 177.

Ще одним аспектом конфліктуючих пам'ятей у контексті Польщі та України є визнання колаборації, в тому числі з боку націоналістів, які нерідко становлять частину пантеону національних героїв у цих державах та пам'ять про яких вшановується на офіційних заходах: як-от комеморація бійців Армії Крайової у Польщі⁷⁷ та офіційне визнання бійців ОУН-УПА національними героями за часів президентства Віктора Ющенка.⁷⁸

Варто зауважити, що питання конфлікту пам'ятей навіть за умов публічного політичного відречення від проблемного минулого не є унікальним випадком в Україні, Польщі та Східній Європі загалом: Західна Європа зіштовхувалась з подібними випадками заперечення чи непроговорювання конфліктних питань всередині суспільства, як-от у випадку «війн пам'яті» у постфранкістській Іспанії.⁷⁹ Однак Майкл Шафір підкреслив одну особливість колективної пам'яті та ролі Голокосту в ній, яка є унікальною саме для Східної Європи: цей феномен дослідник назвав «порівняльною тривіалізацією» пам'яті про Голокост як одного з підвидів заперечення чи ревізйонізму щодо нього.⁸⁰

Підсумовуючи, варто зазначити, що питання формування національних наративів у Польщі та Україні є складним та суперечливим. З ряду причин, серед яких радянське та соціалістичне минуле, підйом націоналістичних сентиментів, схильність до самовіктимізації та створення міфів про власне героїчне минуле, «змагання жертв» тощо, пам'ять про Голокост нерідко є проблемним чи конфліктним аспектом колективної пам'яті у цих суспільствах. Перелічені концепти та процеси є критично важливими для розуміння ширшого соціо-політичного контексту, в якому публікувалися

⁷⁷ Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe / J.P. Himka & J.B. Michlic. – P. 438.

⁷⁸ Там само. P. 640.

⁷⁹ Marco J. Francoist Crimes: Denial and Invisibility, 1936–2016. *Journal of Contemporary History*. 2017. №52. P. 157 – 163.; Folch-Serra M. The Internet as Site of Memory: Beholding Franco's Repression in the 21 st Century. *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*. 2011. Vol. 36. №1. P. 227 – 242.

⁸⁰ Shafir M. Denying the Shoah in Post-Communist Eastern Europe. *Holocaust Denial: The Politics of Perfidy*. – P. 48.

статті з проаналізованих нами видань. Таким чином, ми можемо прослідкувати тенденції, висвітлені у медійних статтях, дослідити їхню політичну спрямованість, проаналізувати метаморфози у національних наративах в залежності від зміни політичних обставин, в яких створювались публікації, визначити, у який спосіб підіймались два (у чомусь протилежні) аспекти історії Голокосту — допомога або ж порятунок євреїв поляками та українцям і колаборація з нацистами та участь у геноциді.

1.4 Теоретичні засади використання контент-аналізу та практичне застосування методу

Дослідження національного історичного наративу через тексти засобів масової інформації вимагає різноманітного міждисциплінарного підходу, адже знаходиться на перетині історії та соціології. Одним із поширених методів, який застосовують дослідники при вивченні такого типу джерел є контент-аналіз.

Контент-аналіз має декілька дефініцій. За визначенням дослідника комунікативних студій Клауса Кріппендорфа, контент-аналіз — це метод дослідження текстів, що дозволяє робити відтворювані та обґрунтовані висновки щодо контексту, в якому ці тексти створені.⁸¹ Дослідниця Кімберлі Нойендорф описала контент-аналіз як систематичний, об'єктивний та кількісний аналіз характеристик комунікативного повідомлення.⁸² Роджер Д. Віммер та Джозеф Домінік у своєму підручнику з прикладного використання методів дослідження масмедіа, в тому числі контент-аналізу «*Mass Media Research: An Introduction*» спиралися на дефініцію, запропоновану Фредом Н. Керлінгом. У його визначенні контент-аналіз — це «метод систематичного,

⁸¹ Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. Thousand Oaks, 2004. P. 18.

⁸² Neuendorf K.A. The Content Analysis Guidebook. Thousand Oaks, 2017. P. 19.

об'єктивного та кількісного дослідження та аналізу комунікації з метою визначення змінних».⁸³

З цього визначення випливають три основні принципи контент-аналізу як методу дослідження. Перший з них — це систематичність, що у цьому контексті означає, що аналізовані тексти були обрані за певним, однаковим для всіх текстів, принципом, а також їхнє дослідження відбувається в однаковий для всіх спосіб. Другий принцип — це об'єктивність. У випадку аналізу джерел методом контент-аналізу це означає, що особисте ставлення дослідника до тем, які він чи вона вивчають, не повинно впливати на результати дослідження. Іншими словами, якщо інший дослідник повторить ті самі кроки, які застосував дослідник чи дослідниця до своєї праці, результат має бути таким самим. Третій принцип — це кількісність. У випадку контент-аналізу це є необхідною умовою виконання ретельного дослідження та отримання точних результатів, а також проведення коректних порівнянь у досліджуваних блоках текстів.⁸⁴

Контент-аналіз медіа та ЗМІ використовується з різною метою: дослідити сконструйований медіа образ певних груп у публікаціях та інших типах комунікативних повідомлень, проаналізувати вплив медіа на формування суспільної думки, визначення характеристик медіа через особливості тих повідомлень, які вони транслюють, порівняння медіа-контенту до реалій «справжнього світу» тощо.⁸⁵ У нашому дослідженні ми частково чи повністю досягнемо всіх запропонованих цілей застосування контент-аналізу.

Контент-аналіз як метод дослідження також знайшов застосування у працях, що стосуються студій Голокосту. Так, наприклад, Крейг Вайт, дослідник з Единбурзького університету Нейпіра, у своїй праці «*Visitor*

⁸³ Mass Media Research: An Introduction / R. D. Wimmer & J. R. Dominick. Boston, 2011. P. 159.; Kerlinger, F. N. Foundations of behavioral research. New York, 2000. P. 1-739.

⁸⁴ Mass Media Research: An Introduction / R. D. Wimmer & J. R. Dominick. Boston, 2011. P. 150-160.

⁸⁵ Там само. P. 161 – 163.

perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis» дослідив медіа-матеріали, що стосуються відомих європейських місць пам'яті, пов'язаних з історією та комеморацією жертв Голокосту — музею Анни Франк в Нідерландах, музею Аушвіц-Біркенау у Польщі та Єврейського музею в Берліні. Використовуючи метод контент-аналізу для вивчення вибраних публікацій, він з'ясував очікування відвідувачів таких місць, їхні емоції та почуття, реакції на об'єкти, що стосуються спадщини Голокосту, прийняті там заборони, правила та ритуали.⁸⁶

Проведення контент-аналізу вимагає послідовності основних дій та кроків: формулювання дослідницького питання чи гіпотези, окреслення меж дослідницького поля (часових, тематичних, термінологічних), відбір вибірки матеріалів до дослідження, визначення одиниці дослідження (термін, стаття, новина тощо), оформлення категорій дослідження, вибір системи підрахунку та кодування контенту, аналіз вибраних даних, інтерпретація результатів та підсумовування висновків.⁸⁷

У нашому випадку дослідницьке питання полягає у тому, яким чином репрезентувався аспект колаборації та порятунку чи допомоги євреям під час Другої світової війни у статтях про Голокост в українських та польських медіа, яке є співвідношення статей про ці аспекти до загальної кількості статей про Голокост та якими є основні тенденції висвітлення цих аспектів.

Визначаючи межі дослідницького поля, варто зауважити, що у цьому дослідженні під українськими та польськими ЗМІ маються на увазі популярні інтернет-видання, що публікуються в Україні і Польщі для української та польської аудиторії, а отже, відповідно, українською мовою (у випадку українських видань) та польською (у випадку польських). Для вивчення були обрані чотири діджитал-ресурси — два українських, серед яких «Історична правда» та «Zaxid.net», та два польських — «Rzeczpospolita» та «Znak».

⁸⁶ Wight C. Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis. *Tourism Management*. 2020. №81.

⁸⁷ Mass Media Research: An Introduction / R. D. Wimmer & J. R. Dominick. P. 163 – 175.

Часові рамки були обмежені проміжком між 2010 та 2019 роками. Така вибірка зумовлена зміною політичної влади та впливом цього фактору на національні наративи щодо теми Другої світової війни та Голокосту в національних історіях цих держав. У 2010 у Польщі відбулись президентські вибори та пост голови держави зайняв Броніслав Коморовський, а через рік, у 2011 році на парламентських виборах більшість голосів виборола ліберальна проєвропейська партія Platforma Obywatelska⁸⁸, що сприяло певній лібералізації владної риторики, в тому числі і в питаннях політики пам'яті. Верхня хронологічна межа у випадку Польщі теж зумовлена зміною політичної кон'юнктури: у 2015 році більшість голосів на парламентських виборах отримала католицько-консервативна⁸⁹ партія Prawo i Sprawiedliwość, того ж 2015 представник цієї партії Анджей Дуда зайняв пост Президента Польщі. Результатом цього стало внесення змін до Закону про Інститут національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej) 2018 року та подальшого його розгляду, змін деяких норм (як-от пункт 55а про покарання) та перезатвердження нової редакції Закону Конституційним судом Польщі у січні 2019 року. Щодо України хронологічні рамки також зумовлені зміною політичної влади. Нижня межа визначається тим, що у 2010 в Україні Президентом було обрано Віктора Януковича, що внесло корективи у політику пам'яті. Верхня ж межа зумовлена зміною політичного курсу та влади на вищих щаблях після подій Євромайдану у 2013-2014 роках та впливом цього фактору та національний наратив.

З метою дослідити тенденції у висвітленні теми колаборації та допомоги євреям під час Голокосту у статтях українських та польських онлайн-видань, ми відібрали 552 статті з чотирьох обраних онлайн-видань, що розкривають різні аспекти теми Голокосту. Відбір статей не був автоматизованим, адже всі публікації відбиралися нами вручну за наступним

⁸⁸ Rae G. Avoiding the Economic Crisis: Pragmatic Liberalism and Divisions over Economic Policy in Poland. *Europe-Asia studies*. 2013. Vol. 65. No 3. P. 411.

⁸⁹ Buzalka J. Europeanisation and Post-Peasant Populism in Eastern Europe. *Europe-Asia studies*. 2008. Vol. 60. No 5. P. 757.

принципом: це були статті про Голокост, які у заголовку містили цей термін та були опубліковані у зазначених хронологічних рамках. Ключовим словом для пошуку стало слово «Голокост» українською в статтях «Історичної правди» та «Zaxid.net» та «Holokaust» і «Zagłada» польською мовою в публікаціях «Rzeczpospolita» та «Znak». Вимогою до вибору статей стало ширше розкриття різноманітних аспектів Голокосту та наявність погляду редакції, автора чи цитованого джерела щодо проблеми, висвітленої в публікації. У вибірку не потрапили прес-релізи та короткі новинні замітки, що не репрезентують погляди редакції, автора чи авторки публікації та/або цитованого джерела.

Одиницею дослідження стала публікація (стаття, інтерв'ю чи замітка). Це зумовлено тим, що метою нашого дослідження є визначити кількість одиниць публікацій щодо досліджуваних аспектів, а не згадок певних термінів у загальній сукупності джерел. Обрані публікації були поділені нами на кілька тематичних категорій. Основними з них для нашого дослідження є категорія статей, що розкривають проблему української чи польської колаборації та, відповідно, категорія, що об'єднує статті щодо порятунку чи допомоги євреям.

Кодування зібраних даних відбувалось наступним чином: відібрані нами статті було згруповано у набори даних у форматі CSV (табличний формат). Створені набори даних містили кілька категорій інформації щодо публікацій: заголовок, посилання, рік публікації, текст. Для аналізу даних було використано комп'ютерну обробку за допомогою мови програмування Python. Для зчитування та підрахунку статистики даних було застосовано бібліотеки Pandas, NLTK (Natural Language Toolkit) та Matplotlib. За допомогою бібліотеки Pandas відбулось зчитування та генерування табличних даних. Підрахунок частоти вживання термінів здійснювався через бібліотеку Natural Language Toolkit. Генерування графіків відбувалось за допомогою

інструментів бібліотеки Matplotlib. Код програми для аналізу даних викладений на репозиторії GitHub.⁹⁰

Отже, одним з основних методів, який використовують дослідники для вивчення змісту статей, є контент-аналіз, метод, що знайшов широке застосування в соціології, але також нерідко використовується для проведення досліджень, що лежать на перетині декількох дисциплін. У нашому дослідженні ми спираємось на метод кількісного контент-аналізу, аби прослідкувати основні тенденції у висвітленні теми Голокосту у польських та українських ЗМІ загалом, а також дослідити висвітлення аспектів колаборації та допомоги євреям у обраних публікаціях. Використання контент-аналізу створило підґрунтя для подальшого вивчення джерел шляхом критичного методу, а також критичного аналізу.

Підсумовуючи, варто зауважити, що пам'ять як феномен слугує елементом конструювання колективної пам'яті. Оскільки колективна пам'ять конструюється, це означає, що вона включає в себе певні події, в той час як спомини про інші є виключеними з неї. Ця вибірковість пояснюється потребами колективу, адже колективна пам'ять є інструментом створення колективної ідентичності, зокрема національної. Пам'ять про події Другої світової війни та Голокосту не є виключенням, а європейські суспільства, зокрема польське та українське, допасовують різноманітні факти, що стосуються цих подій до власних уявлень про себе та існуючі національні міфи, наприклад, ті про героїчну боротьбу та страждання.

⁹⁰ GitHub: <https://github.com/biletboh/holo> (дата звернення: 30.03.2021).

РОЗДІЛ 2

«ЗРУЧНІ» ТА «НЕЗРУЧНІ» ПИТАННЯ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЇ ТА ПОРЯТУНКУ У СТАТТЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

2.1 Загальний огляд ЗМІ та висвітлення ними теми Голокосту

Перед тим, як розпочати аналіз статей, присвячених темі Голокосту загалом та прослідкувати риторичну сторону щодо аспектів порятунку та колаборації у статтях українських медіа зокрема, варто надати певну характеристику обраним виданням — «Історичній правді» та «Zaxid.net» — та простежити їхні особливості, такі як цільова аудиторія, охоплення, локалізація тощо.

«Історична правда» — спеціальний дочірній проект соціально-політичного онлайн-видання «Українська правда», заснованого 16 квітня 2000 року журналістом Георгієм Гонгадзе як перший в Україні новинний онлайн-ресурс.^{91 92} «Українська правда» займає 5276 місце серед інтернет-видань за популярністю за рейтингом аналітичного ресурсу Alexa.⁹³ Крім цього, видання кілька разів потрапляло в рейтинг «Топ ефективних українських медіабрендів», а у 2020 очолило цей список, про що повідомили на самому сайті «Української правди» з посиланням на «Центр контент-аналізу», консалтингову компанію, що займається моніторингом медіа в Україні.⁹⁴ «Історична правда» була заснована значно пізніше за центральний проект — перші публікації на сторінці проекту датуються 2010 роком. Головним редактором, а за сумісництвом і засновником «Історичної правди» є Вахтанг Кіпіані, український журналіст та історик. Проект спеціалізується на публікаціях історичного змісту, так його суть описали на офіційній сторінці «Історичної правди» в розділі «Про проект»:

⁹¹ Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/> (дата звернення: 30.03.2021).

⁹² Koshiw J. V. Beheaded: The killing of a journalist. Reading: Artemia Press Ltd, 2003. P. 63.

⁹³ Alexa. URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/pravda.com.ua> (дата звернення: 30.03.2021).

⁹⁴ "Українська правда" вдруге лідирує в рейтингу ефективності медіа. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/23/7277957/> (дата звернення: 30.03.2021).

"Історична Правда" — майданчик для наукових і публіцистичних дискусій навколо історичної політики та політики пам'яті. Джерело новин (коротких інформацій), аналітичних статей, інтерв'ю, рецензій та оглядів книжок, анонсів про всі події, пов'язані з тематикою сайту, сховище артефактів. Дайджест тематичних публікацій — що дозволить не пропустити важливі та цікаві статті вчених, журналістів у паперових та онлайн-ЗМІ.⁹⁵

Важливо зауважити, що на сторінці проекту містяться окремі спеціалізовані розділи, де публікуються статті за окремими темами, зокрема є і два розділи «єврейського» спрямування — «Голокост» та «Українсько-єврейська зустріч», тож більшість проаналізованих нами матеріалів були викладені саме у них. Публікації «Історичної правди» не мають конкретної локальної прив'язки і висвітлюють теми, що стосуються різних регіонів України, тож цільова аудиторія видання є досить широкою: можна стверджувати, що «Історична правда» має загальнонаціональне охоплення. Статті публікуються українською та іноді російською мовою.

«Zaxid.net» — це локальне львівське видання, засноване 4 травня 2007 року⁹⁶. За інформацією проекту «Наші гроші» воно належить до медіа-холдингу міського голови Львова та члена партії «Самопоміч» Андрія Садового⁹⁷, що значною мірою свідчить про політичну афілійованість видання. Попри його локальність, видання також публікує матеріали, що стосуються загальнонаціональних тем, однак, у порівнянні з «Українською правдою», «Zaxid.net» є значно менш популярним та має помітно менше охоплення: за даними аналітичного ресурсу Alexa воно займає 55669 місце у

⁹⁵ Про проект. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/about/> (дата звернення: 30.03.2021).

⁹⁶ Загальна інформація. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/general_info (дата звернення: 30.03.2021).

⁹⁷ Онисько Н. Кому належать львівські ЗМІ. URL: <https://lviv.nashigroshi.org/2013/08/29/komu-nalezhat-lvivski-zmi/> (дата звернення: 30.03.2021).

загальному рейтингу онлайн-медіа.⁹⁸ На офіційній сторінці «Zaxid.net» у розділі «Загальна інформація» надається така самодефініція видання:

ZAXID.NET – інформаційно-аналітичний ресурс, майданчик для дискусії про Львів, Україну, Світ.

Ми оперативно інформуємо про події та подаємо думки експертів, закликаючи Вас до дискусії. На ZAXID.NET можуть дискувати професор та студент, режисер та вуличний музикант, читач та журналіст.⁹⁹

До 2011 року видання мало три робочі мови: українська, російська та польська.¹⁰⁰ Однак, станом на зараз на сайті представлені лише публікації українською. Більшість статей, в яких висвітлювалась тема Голокосту, комеморації, українсько-єврейських взаємин та інших дотичних тем, представлені у розділах сайту «IQ», «Суспільство», «Культура», а також у розділі «Блоги», де нерідко представлені авторські колонки фахових істориків, як-от блог українського історика Ярослава Грицака.¹⁰¹

Ми відібрали 137 статей двох українських видань на тему Голокосту з 2010 по 2019 рік, що репрезентують думку автора або цитованого джерела щодо тих чи інших аспектів цієї теми, з яких 63 публікації належать «Історичній правді», а решта 74 — «Zaxid.net». Найбільша кількість статей з обраного проміжку часу припадає на 2011, 2016, 2017, 2018 та 2019 роки, однак можна прослідкувати як спільне, так і відмінне у тенденціях щодо двох видань.

У 2011 році у обох виданнях з'явилася порівняно велика кількість розгорнутих публікацій на тему Голокосту: 11 матеріалів «Zaxid.net» та 12 «Історичної правди». Одним із основних інфоприводів, що спричинив таке підвищення інтересу обох видань до теми Голокосту у 2011 році, стала

⁹⁸ Alexa. URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/zaxid.net> (дата звернення: 30.03.2021).

⁹⁹ Загальна інформація. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/general_info (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁰⁰ ZAXID.NET. URL: <https://web.archive.org/web/20110602140047/http://zaxid.net/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁰¹ Ярослав Грицак. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/blogger/yaroslav_gritsak_u3090/ (дата звернення: 30.03.2021).

дискусія, що розгорнулася навколо одного з випусків передачі «Шустер Live», в ході якої піднялось питання щодо співвідповідальності українців за Голокост. Ще однією спільною темою, яка розкривалась в матеріалах обох видань стала дискусія щодо українців, що рятували євреїв під час Голокосту. Однак, варто зауважити, що в контексті обох видань існували і відмінні інфоприводи. Так, кілька публікацій «Zaxid.net» були присвячені «локальній» львівській темі — скандалу, пов'язаному з забудовою простору біля руїн синагоги «Золота роза». У «Історичній правді» це питання не піднімалось на рівні розлогих матеріалів, однак існувала інша популярна та тиражована тема: дискусії та суперечки щодо меморіалізації простору Бабиного Яру.

У 2016-2019 роках тенденції щодо двох видань різнилися ще помітніше. У випадку «Zaxid.net» «плідними» у розкритті питань, що дотичать Голокосту, роками стали 2016 (11 статей) та 2017 роки (14 статей), у той час як в «Історичній правді» більша кількість публікацій припадали на 2017, 2018 та 2019 роки, де в 2017 та 2018 було опубліковано по 8 матеріалів, а в 2019 — 9. Така різниця у кількості публікацій у 2016 році була пов'язана з тим, що на відміну від «Історичної правди» у львівському виданні значно більше писали про позицію, висловлену Президентом Ізраїлю Реувеном Рівліном щодо співучасті бійців ОУН у подіях Голокосту. Ще одним популярним у 2016 у «Zaxid.net» інфоприводом стали слова лауреата Нобелівської премії Роальда Гоффмана щодо необхідності надати титул «Праведника народів світу» митрополиту УГКЦ Андрею Шептицькому. Також популярною темою 2016 року у цьому виданні виявилась дискусія навколо польсько-українського конфлікту 1943 року та Волинської трагедії, інфоприводом для якої став вихід фільму польського режисера Войцеха Смажовського «Волинь», тож в цих публікаціях в контексті вбивства поляків українцями розкривалось також питання вбивства євреїв під час Голокосту.

У 2017 році приводами для ширшого висвітлення теми Голокосту в «Zaxid.net» стали питання проблем та дискусій навколо комеморації жертв Голокосту як у Львові так і на загальнодержавному рівні, акти вандалізму проти пам'ятників та пам'ятних місць, присвячених жертвам Голокосту. На відміну від «Історичної правди», кількість статей за 2018 рік у «Zaxid.net» була відносно малою. Натомість у «Історичній правді» 8 з 25 публікацій, оприлюднених з 2017 по 2019 рік були присвячені суперечливості та конфліктам навколо меморіалізації простору Бабиного Яру. Дві зі статей, опублікованих у 2018 році, стосувались полеміки щодо заяви канадського історика Джона-Пола Химки та його закидів щодо української колаборації. Троє з матеріалів, опублікованих у 2018-2019 роках, були присвячені темі українських праведників.

Відштовхуючись від найбільш вживаних термінів, ми згрупували кілька тематичних категорій статей. Варто виділити кілька повторюваних та популярних тем, що фігурували у публікаціях про Голокост в обох виданнях з 2010 по 2019 рік. Перша з них стосується проблеми меморіалізації простору Бабиного Яру, конфліктів комемораційних концепцій та питання репрезентації різних категорій жертв, що загинули чи були поховані там — 28 статей зі 137 так чи інакше висвітлювали цю тему та різні її аспекти. Ще одним популярним сюжетом у контексті статей про Голокост стало питання політичного конфлікту між Україною та Росією (в тому числі і конфліктуючих поглядів на історію Другої світової війни та ХХ століття загалом) та проблема російської військової агресії: в більшій чи меншій мірі та у різноманітних інтерпретаціях ця тема підіймалась у 35 публікаціях. Як не дивно, досить популярною в публікаціях про Голокост стала тема Голодомору — 38 матеріалів містили згадку про Голодомор та приділяли їй більше чи менше уваги та значення у різних контекстах — порівняння Голодомору та Голокосту, питання «спокутування історичних провин», конструювання національного історичного нарративу в Україні тощо. Ще однією тематичною категорією, однак менш численною, стали статті про

події 1943 року на Волині та антипольську акцію українських націоналістів — у 17 публікаціях автори розкривають чи лишень згадують цей аспект. Однак, співвідношення інтересу до цих тем у двох виданнях було неоднаковим: так, наприклад, «Історична правда» більше писала про меморіалізацію Бабиного Яру, а «Zaxid.net» — про Волинську трагедію.

Отже, «Історична правда» та «Zaxid.net» нерідко демонстрували відмінні тенденції у висвітленні теми Голокосту у своїх публікаціях: інфоприводи, а отже і «сплеск» інтересу до Голокосту різнилися як тематично, так і часово. Так, наприклад, у 2016 році львівське видання відреагувало на заяву ізраїльського Президента Рівліна щодо участі членів ОУН у подіях Голокосту та ситуацією навколо забудови території, прилеглої до руїн львівської синагоги «Золота роза» низкою публікацій, а в «Історичній правді» цій темі було присвячено значно менше публікацій. Натомість у 2018 в «Історичній правді» з'явилося більше матеріалів, присвячених темі Голокосту, ніж у «Zaxid.net», і інфоприводи для цього були іншими: як-от коментарі та критика щодо позиції канадського історика Джона-Пола Химки. Однак, у 2011 та 2017 році обидва онлайн-ресурси досить активно підіймали тему Голокосту та різноманітних його аспектів. Крім цього варто зауважити, що кілька категорій тем, які висвітлювались в контексті публікацій про Голокост, стали спільними для обох видань: так, і «Історична правда», і «Zaxid.net» розкривали теми створення меморіалу в Бабиному Яру, проблем та дискусій навколо Голодомору та Волинської трагедії, українсько-російських стосунків та конфліктів тощо. Ці відмінності можна пояснити «локальністю» певних тем, актуальністю піднятих проблем для львівського видання, як-от у випадку з обговоренням щодо синагоги «Золота роза» у Львові та, навпаки, дискусій щодо Бабиного Яру, які опинились у фокусі «Історичної правди» як теми, що стосується в першу чергу меморіального простору у Києві.

2.2 Висвітлення проблеми української колаборації з нацистами у статтях українських ЗМІ

Пошук статей, присвячених українській колаборації, у відібраних нами матеріалах «Історичної правди» та «Zaxid.net» відбувався автоматизовано — шляхом пошуку публікацій за ключовими словами. Після отримання цих результатів, ми проаналізували ці публікації та визначили, що 67 зі 137 статей висвітлювали проблему колаборації — 24 матеріалів на цю тему були опубліковані в «Історичній правді», а 37 — в «Zaxid.net». Таким чином, майже 49% статей цих двох видань піднімають проблему та питання участі українців у Голокості.

Аналізуючи обрані джерела, можна виявити певні часові закономірності: найбільше про колаборацію у «Історичній правді» писали 2018 та 2019 роках. Тоді на її шпальтах з'явилося по 5 розгорнутих публікацій на цю тему. Найбільше публікацій про співпрацю українців з нацистами та співучасть у Голокості у «Zaxid.net» у 2016 та 2019 роках. У 2016 ця тема згадувалась аж у 11 публікаціях, натомість у 2019 — у 6. Ця тенденція пов'язана з певними інфоприводами, що спровокували такий порівняно підвищений інтерес до цієї теми. У випадку «Zaxid.net» одним з таких інфоприводів стала заява Президента Ізраїля Реувена Рівліна під час засідання Верховної Ради, приуроченому до сімдесят п'ятої річниці трагедії у Бабиному Яру у 2016 році. Під час засідання він зауважив, що частина українців брала участь в колаборації, та звинуватив ОУН у співучасті у вбивствах євреїв. Дискусія щодо заяви Президента охопила 4 з 11 публікацій. Ще у 3 публікаціях, які розкривали проблему української співвідповідальності за Голокост, стали реакцією на вихід фільму Войцеха Смажовського «Волинь» та дискусії щодо етнічних чисток поляків українцями на Волині у 1943 році. У 2019 році важливою темою для обговорення стала діяльність та критика політики Українського інституту національної пам'яті — ця тема висвітлювалась у половині всіх статей за 2019 рік. Важливо зауважити, що тема колаборації зовсім не піднімалась у

розгорнутих матеріалах «Zaxid.net» у 2014 та 2018 роках. В «Історичній правді» важче виділити основні тематичні категорії: у 2018-2019 роках мова йшла про пам'ять про Голокост в контексті євроінтеграції, продовжувалась полеміка з Джоном-Полом Химкою, дискутували щодо позиції історика Василя Расевича стосовно відповідальності українців за участь в Голокості, висвітленої ним у ефірі RTVI, публікувались спорадичні матеріали щодо локальних кейсів Голокосту у українських містечках та селах тощо. Натомість у 2016 році не з'явилося жодної статті щодо української колаборації.

Риторика щодо співвідповідальності українців у подіях Голокосту та знищенні євреїв значною мірою залежності від автора. Однак, можна простежити певні закономірності у тому, як ця риторика змінювалась протягом дев'яти років у публікаціях цих двох онлайн-ресурсів. Так, у 2010 році на ресурсі «Zaxid.net» було опубліковано чотири статті, що зачепали тему колаборації та участі українців у вбивствах євреїв. Варто зауважити, що дві з них були написані відомим львівським істориком Ярославом Грицаком, ще одна — також відомим дослідником Василем Расевичем. Четверта публікація вийшла під підписом Олександра Мотиля. У своїй статті «*Ще раз про політику пам'яті*» Василь Расевич аналізував дискусії, що розгортались в українському інформаційному просторі стосовно політики пам'яті, яку проводив вже колишній на той момент Президент Віктор Ющенко та спроб нового Президента Віктора Януковича зробити домінантним інший історичний наратив. Расевич засудив політику створення національного міфу про українську жертвовність та замовчування тих аспектів діяльності українських націоналістів у часи Другої світової війни як «маніпуляції з метою «відбілити» діяльність ОУН на початковому етапі Другої світової війни»¹⁰². Попри те, що у жодній з двох публікацій Ярослав Грицак не вдавався до заперечення актів колаборації, він зайняв кардинально іншу

¹⁰² Расевич В. Ще раз про політику пам'яті. URL: https://zaxid.net/shhe_raz_pro_politiku_pamyati_n1097971 (дата звернення: 30.03.2021).

позицію щодо питання. Він висловив дещо більш апологетичний погляд щодо глорифікації українських парамілітарних націоналістичних організацій часів війни та окремих їх представників:

Мають і повинні бути «незручні герої», котрі вимикаються з монопольної візії минулого. І «малі» народи мають право їх мати, як довго вони вшановують цих героїв не як символи насильства над іншими народами, а як символи спротиву у боротьбі за власне виживання і власну гідність.¹⁰³

На його думку, глорифікація таких постатей, як Степан Бандера, була ризикованим політичним кроком, що роз'єднав українців у побудові спільного нарративу, однак це підважило запровадження «монополії» у погляді на історію. Водночас, він розкритикував підхід нової для себе влади (мова йде про перший рік президентства Віктора Януковича) до побудови історичного нарративу щодо Другої світової війни, адже він, на думку Грицака, висловлював риторику «руського мира» та виключав з нарративу мешканців Західної України, ба більше — «демонізував» їх:

...галичани представлені як нація лакеїв, недалеких націоналістів і фашистських колаборантів, які взагалі мають мало спільного зі «справжніми» (читай: східними) українцями. Цю риторику можна почути з уст нікого іншого, як теперішнього міністра освіти Дмитра Табачника.¹⁰⁴

Позиція, висловлена в четвертій статті «*Чи може Україна мати історію?*», дещо співзвучна з думкою Ярослава Грицака. У ній ревізіонізм щодо історії українських націоналістів у часи Другої світової війни та Голокосту оцінювався не як спроба виправдати чи заперечити колаборацію, а намагання створити національний нарратив та писати українську

¹⁰³ Грицак Я. Клопоти з пам'яттю. URL: https://zaxid.net/klopoti_z_pamyattyu_n1097756 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁰⁴ Грицак Я. Нові повороти в українській політиці пам'яті. URL: https://zaxid.net/novi_povoroti_v_ukrayinskiy_polititsi_pamyati_n1117515 (дата звернення: 30.03.2021).

національну історію.¹⁰⁵ У двох публікаціях «Історичної правди», опублікованих у 2010 році акти колаборації також не заперечувались, однак «контраргументом», чи, скоріше, аргументом на противагу цьому, була висунута позиція впливових лідерів думок щодо кейсу Митрополита УГКЦ Андрія Шептицького, в якій сам Шептицький поставав героєм, незаслужено обділеним званням «Праведник народів світу» та несправедливо та недалекоглядно звинуваченим у співпраці з нацистами.¹⁰⁶

Натомість, надалі ця риторика у виданні «Zaxid.net» дещо змінюється. У 2011 було опубліковано кілька статей історика Андрія Портнова, де він висловив необхідність визнати та не виправдовувати акти української колаборації та присвячувати Голокосту та темі співпраці з нацистами більше місця в українській політиці пам'яті.¹⁰⁷ Подібна думка була висловлена і щодо локальних кейсів колективної пам'яті, зокрема щодо потреби визнати та засудити участь українців у антиєврейському погромі у Галичині.¹⁰⁸ «Історична правда» у 2011 році опублікувала чотири матеріали на цю тему, однак подібної тенденції радикально негативного ставлення до націоналістичної риторики щодо Голокосту та замовчування чи виправдання колаборації в них не простежувалось. Колаборація визнавалась як факт,

¹⁰⁵ Західна аналітична група. Чи може Україна мати історію?. URL: https://zaxid.net/chi_mozhe_ukrayina_mati_istoriyu_n1110317 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁰⁶ Гунчак Т. "Коли я називаю Андрія Шептицького святим, я не перебільшую". URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/11/8491/> (дата звернення: 30.03.2021).
Поляк Адам Ротфельд вимагає від інституту "Яд Вашем" визнати Шептицького праведником. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2010/11/11/3996/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁰⁷ Портнов А. Про моральні та політичні смисли вибачення за історичні провини. URL: https://zaxid.net/pro_moralni_ta_politichni_smisli_vibachennya_za_istorichni_provini_n1240606 (дата звернення: 30.03.2021).

Портнов А. Українські образи Другої світової війни. URL: https://zaxid.net/ukrayinski_obrazi_drugoyi_svitovoyi_viyeni_n1235328 (дата звернення: 30.03.2021).

Портнов А. Ще одна крапка над «і», або відповідь «безвідповідального квазіліберала». URL:

https://zaxid.net/shhe_odna_krapka_nad_i_abo_vidpovid_bezvidpovidalnogo_kvaziliberala_n1242067 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁰⁸ Павлів В. Галичани і Голокост. URL: https://zaxid.net/galichani_i_golokost_n1130848 (дата звернення: 30.03.2021).

однак у ширшому контексті порятунку євреїв¹⁰⁹, в тому числі, Андреем Шептицьким¹¹⁰. Питання співвідповідальності українців за Голокост позиціонувалось як продукт антиукраїнської радянської пропаганди¹¹¹. Більше того, була опублікована опінія представника партії «Свобода» Андрія Ілленка, де він висловився щодо звинувачень українців у злочинах проти єврейського населення. На думку Ілленка, українці не мали б вибачатись перед євреями, і як приклад навів аргументи про неможливість участі українців у трагедії в Бабиному Яру.¹¹²

У 2012 у «Zaxid.net» продовжилась тенденція щодо визнання та засудження актів колаборації та вбивства євреїв українцями.¹¹³ Ба більше, висловлювалась критика популярному побоюванню, що визнання провини українців підважує легітимність існування української нації та держави.¹¹⁴ Натомість, «Історична правда» опублікувала перекладену на українську мову статтю Джона-Пола Химки про участь членів ОУН у львівському погромі¹¹⁵, що спровокувала пізнішу дискусію, яка, між іншим, зачепила обидва видання. Тож не дивно, що автори обох статей, опубліковані у «Історичній правді» у 2013, вступили в полеміку з Химкою. Критикуючи

¹⁰⁹ Кіпіані В. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Галичини в роки "остаточного розв'язання єврейського питання", <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/04/8/11771/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹⁰ Професор Шимон Редліх: "Шептицький заперечував расистське мислення". URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/3/28812/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹¹ "Багато євреїв були засуджені за український націоналізм" — кругий стіл. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2011/11/24/62829/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹² Українці не повинні відповідати за Бабин Яр — "Свобода". URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2011/10/3/57588/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹³ Расевич В. Слово-вбивця. URL: https://zaxid.net/slovovbivtsya_n1273849 (дата звернення: 30.03.2021).

Портнов А., Дуцик Д., Рубан Ю. Незнищеність совковості. Розмови про історію. Частина 3. URL:

https://zaxid.net/neznishhennist_sovkovosti_rozmovi_pro_istoriyu_chastina_3_n1249724 (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹⁴ Портнов А., Дуцик Д., Рубан Ю. Історична пам'ять як інструмент масової політики. Розмови про історію. Частина 2. URL:

https://zaxid.net/istorichna_pamyat_yak_instrument_masovoyi_politiki_rozmovi_pro_istoriyu_chastina_2_n1248657 (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹⁵ Химка Дж. Львівський погром 1941-го: Німці, українські націоналісти і карнавальна юрба. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/20/93550/> (дата звернення: 30.03.2021).

джерела та методи дослідження Джона-Пола Химки, автори підважили справедливість його суджень та висновків і закинули досліднику маніпулятивність викладення аргументів та «навішування» відповідальності за погром місцевій українській поліції та представникам ОУН.¹¹⁶ Стаття з критикою позиції Джона-Пола Химки авторства Володимира В'ятровича була опублікована і на «Zaxid.net».¹¹⁷ Попри те, що у цьому виданні продовжували з'являтися публікації, що засуджували спроби глорифікувати колаборантів¹¹⁸, автори висловлювали і дещо іншу, у чомусь апологетичну позицію про некоректність ототожнення колаборантів з «основними злочинцями»-нацистами.¹¹⁹

У 2014 році розгорнуті статті про колаборацію оприлюднювались лише на «Історичній правді». Основними думками цих двох публікацій стало те, що попри сприяння Голокосту члени ОУН та УПА чинили також і акти порятунку чи допомоги євреям.¹²⁰ Ще одним зауваженням стало те, що колаборація з боку членів цих організацій не була унікальним явищем, адже нею займались українці в т.ч. зі східної України, і, врешті, не лише українці.¹²¹

Автори, що публікувались в «Історичній правді» у 2015 році, також не заперечували участі українців у Голокості, однак продовжили традиційні

¹¹⁶ Рябенко С. Слідами "Львівського погрому" Джона-Пола Химки. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/02/20/112766/> (дата звернення: 30.03.2021).

Шимко Ю. Відкритий лист до Володимира Кравченка — директора КІУС. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2013/01/13/108055/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹⁷ В'ятрович В. Про історичні дискусії в Україні. URL: https://zaxid.net/pro_istorichni_diskusiyi_v_ukrayini_n1278876 (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹⁸ Віхров М. Магнетизм свастики. URL: https://zaxid.net/magnetizm_svastiki_n1295658 (дата звернення: 30.03.2021).

¹¹⁹ Кривецька М. Шейхет: Німецька ідеологія перекладає вину за Голокост на українців і поляків. URL: https://zaxid.net/sheyhet_nimechchina_perekladaye_vinu_za_golokost_na_ukrayintsiv_i_polyakiv_n1276406 (дата звернення: 30.03.2021).

Кривецька М. Війну у Львові пережили не більше тисячі євреїв, — Шейхет. URL: https://zaxid.net/viynu_u_lvovi_perezhili_ne_bilshe_tisyachi_yevreyiv_sheyhet_n1276365 (дата звернення: 30.03.2021).

¹²⁰ Радченко Ю. Українці та євреї: виклики непростой історії та пошук правди. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/06/16/143249/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹²¹ Снайдер Т. Фашизм повертається в країну, яку колись зруйнував. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2014/05/23/142887/> (дата звернення: 30.03.2021).

спроби «врівноважити» цю позицію історіями про порятунок євреїв¹²² або ж підмити аргументи щодо конкретних випадків.¹²³ У свою чергу публікації «Zaxid.net» 2015 року були значно більш критичними щодо національного нарративу: в них критикувалась діяльність УІНП як така, що висвітлює історію з позиції ОУН(б) і приховує чи замовчує «незручні» моменти їх діяльності¹²⁴, а також засуджувалась неготовність істориків піднімати дражливі історичні теми, серед яких і вбивства українцями євреїв у часи Другої світової.¹²⁵

Як вже згадувалось раніше, у 2016 році на «Zaxid.net» з'явилась порівняно значна кількість публікацій на тему української колаборації у зв'язку з дискусійною заявою ізраїльського Президента, озвученою з трибуни українського парламенту. Варто зауважити, що автори, що висловлювались на тему заяви Рівліна, висловлювали протилежні думки: його слова як критикували, закликаючи до пошуку причин та передумов колаборації¹²⁶, так і схвалювали, наголошуючи на необхідності визнати ці факти¹²⁷. Помітним є те, що у більшості статей, опублікованих в обох ресурсах у 2016-2017 роках наголошувалось на необхідності визнати співвідповідальність українців за Голокост та критикувався загальноприйнятий нарратив як націоналістичний та такий, що замовчує ці проблемні для себе аспекти.

¹²² Перепадя В. Запорізький Гітлер-квест. Правда і неправда поряд. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/05/27/148348/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹²³ Гогун А. Як бандерівець Ілько Савчин євреїв рятував від німців. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/01/4/146206/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹²⁴ Расевич В. Кривава історія війни заради миру?. URL: https://zaxid.net/krivava_istoriya_viyuni_zaradi_miru_n1370049 (дата звернення: 30.03.2021).

¹²⁵ Расевич В. Пам'ять народу Ізраїлю. URL: https://zaxid.net/pamyat_narodu_izrayilyu_n1373869 (дата звернення: 30.03.2021).

¹²⁶ Подоляк І. Je suis Бабин Яр. URL: https://zaxid.net/je_zuiz_babin_yar_n1405516 (дата звернення: 30.03.2021).

¹²⁷ Зуб'юк П. Українці, євреї, злочинці. URL: https://zaxid.net/ukrayintsi_yevreyi_zlochintsi_n1405436 (дата звернення: 30.03.2021).
Расевич В. Україна та Ізраїль. URL: https://zaxid.net/ukrayina_ta_izrayil_n1405076 (дата звернення: 30.03.2021).

Статті, видані «Історичною правдою» у 2018-2019 роках демонструють подібні тенденції. Попри те, що у окремих матеріалах, присвячених історії Голокосту у невеликих містечках України, колаборація з боку українців та участь у вбивствах зазначалась як беззаперечний факт¹²⁸, були присутні також публікації, які радше фокусувались на пошуку причин колаборації та, навіть, спробах у чомусь виправдати її.¹²⁹ Ба більше, помітними були намагання виправдати глорифікацію історичних постатей, звинувачених у колаборації чи антисемітських акціях.¹³⁰ Так, наприклад, це можна прослідкувати у матеріалі, присвяченому заяві п'ятдесяти конгресменів США, які засудили героїзацію Степана Бандери, визнавши його нацистським колаборантом. У інформаційних довідках, наведених редакцією, згадувались антисемітські злочини, однак зазначались і такі аргументи як те, що ОУН не вели переговори з нацистами, воювали проти них, чинили напади на концентраційні табори, а також те, що його члени, включаючи Степана Бандеру, самі стали жертвами переслідувань з боку окупаційної адміністрації, потрапивши у концтабори Аушвіц, Гросс-Розен, Дахау тощо.¹³¹

Незважаючи на те, що у 2018 році у розгорнутих матеріалах «Zaxid.net» питання колаборації українців не піднімалось, у 2019 році з'явилося порівняно багато таких публікацій. Попри те, що одна з опублікованих статей відстоювала позицію виправдання створення

¹²⁸ Пахайчук Н. Місця (не)пам'яті про розстріляних євреїв Берестечка. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/11/22/156590/> (дата звернення: 30.03.2021).

Гаевой М. Вербиця. Історія одного села із Закерзоння. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/07/23/155994/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹²⁹ Гаевой М. Чесанів. Місто на польсько-українському прикордонні. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/09/16/156191/> (дата звернення: 30.03.2021).

Аккерман Г., де Лара Ф. Україна, Європа і пам'ять про Голокост. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/01/25/153584/> (дата звернення: 30.03.2021).

Бігун І. Великий блеф. Кампанія набору в дивізію "Галичина" як маніпулятивна технологія. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/04/28/152370/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹³⁰ Щупак І. Українська політика пам'яті. Як пояснити те, що (не)пояснює Василь Расевич. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/14/153411/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹³¹ Понад 50 конгресменів США назвали Бандеру «нацистським колаборантом». URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2018/04/26/152354/> (дата звернення: 30.03.2021).

героїчного нарративу навколо суперечливих постатей, асоційованих з участю в Голокості¹³², більшість статей все ж просували відмінний, та, навіть, у чомусь полярний погляд на проблему. Акти колаборації не лише визнавали та засуджували¹³³, а й критикували домінуючий націоналістичний нарратив за «відбілювання» образів націоналістів¹³⁴ та відсутність простору для протилежних поглядів: у цьому контексті намагання привнести дискусію про колаборацію до історичної політики в Україні, що наражались на неприйняття, називали «боротьбою з інакомисленням».¹³⁵

Отже, усі проаналізовані статті можна умовно поділити на дві категорії. До першої категорії відносяться ті, що визнають та засуджують акти колаборації та співучасті українців у Голокості, а також критикують націоналістичний нарратив, що глорифікує групи та осіб, асоційованих з цими злочинами, і замовчує подібні «проблемні» факти. А до другої такі, що схвалюють таку глорифікацію як необхідність побудови героїчного міфу чи пошуку «правдивої історії», та дещо виправдовують саму колаборацію, посиляючись на обставини, що призвели до цього. Варто зауважити, що риторика видань дещо змінювалась протягом часу і основні меседжі залежали від політичних обставин, у яких були створені. Так, у 2010 році поширеною була критика радянського нарративу та погляду на історію Другої світової, пропагованого владною верхівкою того часу. У публікаціях, опублікованих після 2013-2014 років спостерігались дві протилежні тенденції. Першою з них була спроба «примирення» героїчного пантеону

¹³² «Я не боюся зачіпати дразливі теми». URL:

https://zaxid.net/ya_ne_boyusya_zachipati_drazhlivi_temi_n1489525 (дата звернення: 30.03.2021).

¹³³ Федущак Н. Долина громад у Яд Вашемі. URL:

https://zaxid.net/dolina_gromad_u_yad_vashemi_n1493747 (дата звернення: 30.03.2021).
Расевич В. Дух одвічної стихії. https://zaxid.net/duh_odvichnoyi_stihiyi_n1489006 (дата звернення: 30.03.2021).

¹³⁴ Расевич В. Чи зробить Путін Зеленського бандерівцем?. URL:

https://zaxid.net/chi_zrobit_putin_zelenskogo_banderivtsem_n1483003 (дата звернення: 30.03.2021).

¹³⁵ Харченко А. Боротьба з інакомисленням як складова історичної політики. URL:

https://zaxid.net/borotba_z_inakomislennyam_yak_skladova_istorichnoyi_politiki_n1473406 (дата звернення: 30.03.2021).

націоналістів з пам'яттю про Голокост шляхом замовчування актів антисемітської політики та співпраці з нацистами або ж «врівноваження» цих фактів історіями про допомогу чи порятунок євреїв. Ця тенденція може пояснюватися зростом націоналістичних сентиментів в Україні у період під час та після подій Євромайдану. Другою ж тенденцією стала жорстка критика націоналістичного погляду на історію, заклики до визнання та засудження співучасті українців у Голокості. Цей феномен теж можна пояснити політичними викликами, що стояли перед авторами публікацій у той час: критика глорифікації націоналістів з боку країн Європи, Ізраїлю та США, а як наслідок — прагнення пошуку інклюзивної форми колективної пам'яті та критичного погляду на власну історію.

2.3 Допомога та порятунок євреїв у часи Голокосту в публікаціях українських ЗМІ

Розглядаючи те, як висвітлювалось питання допомоги чи порятунку євреїв під час Голокосту у статтях «Історичної правди» та «Zaxid.net», варто почати з того, що таких матеріалів у порівнянні з публікаціями про колаборацію було помітно менше. Усього в 37 розгорнутих матеріалах про Голокост піднімалось питання праведників, із яких 19 були опубліковані «Історичною правдою», а 17 — «Zaxid.net». Найбільше публікацій, присвячених цій темі на як «Zaxid.net», так і на «Історичній правді», вийшли у 2011 році.

Простежуючи закономірності того, як змінювалась риторика про порятунок євреїв українцями, варто почати з нижнього показника наших хронологічних меж — 2010 та 2011. У цих роках «Історична правда» опублікувала шість матеріалів, три з яких були присвячені постаті Митрополита Андрея Шептицького. Основною ідеєю цих статей була дискусія щодо відмови «Яд Вашем» надати Митрополиту статус Праведника народів світу через звинувачення у колаборації з нацистами. Однак, автори публікацій відстоювали несправедливість такого рішення і у своїх текстах

наводили аргументи на користь того, що Шептицький таки рятував євреїв, цей його подвиг переважував чи, навіть, нівелював провину, а отже на звання праведника він таки заслуговував.¹³⁶ Решта публікацій також була присвячена історіям праведників та закликам пам'ятати про їхні подвиги як такі, що перебувають у тіні історій про українців-колаборантів.¹³⁷

У 2010 році на «Zaxid.net» не з'являлось розгорнутих публікацій, де б згадувались праведники чи взагалі акти допомоги та порятунку євреїв українцями у часи Голокосту. Натомість, риторика авторів, що писали для «Zaxid.net» у 2011 помітно відрізнялась від статей «Історичної правди». Попри те, що серед публікацій були присутні і такі, що писали виключно про праведників у контексті необхідності їх вшанування, аби відкинути звинувачення у колаборації, без згадок про проблемні аспекти цієї теми¹³⁸, кілька матеріалів пропонували більш комплексний та критичний підхід до питання українців-праведників. Зокрема, одним з таких проблемних питань, висвітлених авторами, була тенденція «прикриватись» праведниками у дискусіях про значно менш «зручні» аспекти історії Голокосту в Україні, як колаборація та сприяння у вбивствах євреїв з боку українців.¹³⁹

¹³⁶ Поляк Адам Ротфельд вимагає від інституту "Яд Вашем" визнати Шептицького праведником. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2010/11/11/3996/> (дата звернення: 30.03.2021).

Професор Шимон Редліх: "Шептицький заперечував расистське мислення". URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/3/28812/> (дата звернення: 30.03.2021).

Гунчак Т. "Коли я називаю Андрея Шептицького святим, я не перебільшую". URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/11/8491/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹³⁷ Солодько П. Розстрільний Голокост. В Україні убивали не в газових камерах (ФОТО). URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/13/54699/> (дата звернення: 30.03.2021).

Кіпіані В. "Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Галичини в роки "остаточного розв'язання єврейського питання". URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/04/8/11771/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹³⁸ Мокрик Д. Ален Гіймоль: В Україні є антисеміти, але Україна – не антисемітська. URL: https://zaxid.net/alen_giymol_v_ukrayini_je_antisemiti_ale_ukrayina__ne_antisemitska_n1243690 (дата звернення: 30.03.2021).

Через справу Демян'юка українців звинувачують в Голокості, – історик. URL: https://zaxid.net/cherез_spravu_demyanyuka_ukrayintsiv_zvinuvachuyut_v_golokosti__istorik_n1130231 (дата звернення: 30.03.2021).

¹³⁹ Поліковська Ю. Для Львова. Спогади дванадцятирічної дівчинки. URL: https://zaxid.net/dlya_lvova_sporadi_dvanadtsyatirichnoyi_divchinki_n1130676 (дата звернення: 30.03.2021).

Як згадувалось вище, у 2012-2013 роках на шпальтах українських видань, зокрема «Історичної правди», розгорнулася дискусія, викликана публікацією українського перекладу статті Джона-Пола Химки «Львівський погром 1941-го: Німці, українські націоналісти і карнавальна юрба». Попри те, що стаття та сам автор зазнали критики з боку українських авторів, які звинуватили Химку у спробі «перекинути» відповідальність за злочини проти євреїв на українців та ООН зокрема, дослідник таки згадував і випадки, коли представники української міліції рятували євреїв, однак стаття чітко визначає кейси допомоги та порятунку з боку українців як поодинокі та маргінальні.¹⁴⁰ Однак, у статті-відповіді, опублікованій на тій же «Історичній правді» у 2013, співробітник УІНП Сергій Рябенко звинуватив Джона-Пола Химку у запереченні актів допомоги євреям з боку членів ООН та УПА, попри те, що, як зазначив Рябенко, такі випадки були, про це свідчили врятовані євреї та на цю тему було проведено дослідження.¹⁴¹

Риторика, представлена у ці роки в матеріалах «Zaxid.net», знову відрізнялась. Один із представлених матеріалів обстоював ідею щодо потреби у ширшій дискусії про українців-праведників, аби протистояти «перекладанню вини на українців та поляків».¹⁴² Однак, решта статей висвітлювала тему праведників та порятунку євреїв у інших контекстах. Так,

Портнов А. Про моральні та політичні смисли вибачення за історичні провини. URL: https://zaxid.net/pro_moralni_ta_politichni_smisli_vibachennya_za_istorichni_provini_n1240606 (дата звернення: 30.03.2021).

Портнов А. Ще одна крапка над «і», або відповідь «безвідповідального квазіліберала». URL:

https://zaxid.net/shhe_odna_krapka_nad_i_abo_vidpovid_bezvidpovidalnogo_kvaziliberala_n1242067 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴⁰ Химка Дж. Львівський погром 1941-го: Німці, українські націоналісти і карнавальна юрба. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/20/93550/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴¹ Рябенко С. Слідами "Львівського погрому" Джона-Пола Химки. URL:

<https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/02/20/112766/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴² Кривецька М. Шейхет: Німецька ідеологія перекладає вину за Голокост на українців і поляків. URL:

https://zaxid.net/sheyhet_nimechchina_perekladaye_vinu_za_golokost_na_ukrayintsiv_i_polyakiv_n1276406 (дата звернення: 30.03.2021).

в одній із публікацій автор зауважив, що національний наратив в Україні та міф про героїчну боротьбу варто було б будувати навколо постатей тих, хто рятував євреїв, а не тих, хто активно чи ідеологічно підтримував їх утиски та знищення.¹⁴³ У інших же матеріалах були згадані «незручні» моменти, які зазвичай замовчують у дискусіях про порятунок — як-от той факт, що тих, що рятували євреїв безоплатно, була меншість, а ті, хто обіцяли допомогу нерідко зраджували та обманювали переслідуваних¹⁴⁴.

У 2014 році публікації, що зачіпали тему порятунку жертв, були представлені лише у «Історичній правді» двома публікаціями. В першій з них була представлена історія праведника, однак не українця: мова йшла про Яна Карського, польського національного героя.¹⁴⁵ Інша ж представляла дещо нетипову для авторів «Історичної правди» позицію: йшлося знову ж таки про порятунок євреїв членами ОУН, однак автор підкреслив, що фактів, щодо того, чи підтримувало керівництво організації такі дії своїх представників, немає.¹⁴⁶ Однак, у єдиній статті, яка піднімала тему порятунку євреїв, опублікованій в цьому виданні у 2015 році, простежувався знайомий мотив: історія про те, як український націоналіст допомагав переслідуваним євреям-утікачам, покликана, вочевидь, «відновити гарне ім'я» ОУН.¹⁴⁷

Стаття, що з'явилась на «Zaxid.net» у 2015, також була присвячена героїчним діям дискусійної особи — Митрополита Шептицького.¹⁴⁸ У

¹⁴³ Возняк Т. Два принципи формування політичної нації. URL: https://zaxid.net/dva_printsipi_formuvannya_politichnoyi_natsiyi_n1249162 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴⁴ Радченко В. Слово-вбивця. URL: https://zaxid.net/slovovbivtsya_n1273849 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴⁵ Федорчук С. Ян Карський. Свідок. Підпільник. Праведник. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/12/24/146133/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴⁶ Радченко Ю. Українці та євреї: виклики непростой історії та пошук правди. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/06/16/143249/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴⁷ Гогун А. Як бандерівець Ілько Савчин євреїв рятував від німців. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/01/4/146206/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁴⁸ Цвях Д. Нобелівський лауреат закликав назвати Шептицького «Праведником народів світу». URL: https://zaxid.net/nobelivskiy_laureat_zaklikav_nazvati_sheptitskogo_pravednikom_narodiv_svit_n1365446 (дата звернення: 30.03.2021).

2016 були опубліковані ще один матеріал, що згадував лише історії праведників та героїчну поведінку українців під час Голокосту.¹⁴⁹ Однак, у 2016 році були оприлюднені і більш критичні погляди на питання, викликані, в першу чергу, уже згаданою заявою Президента Рівліна про співвідповідальність «оунівців» за Голокост. Перший з цих матеріалів, власне, згадує про українців-рятівників як «компенсацію» за звинувачення ізраїльського лідера.¹⁵⁰ Друга ж була реакцією на цю заяву та представляла дещо критичний погляд на розмову про праведників в Україні: критикуючи героїчний наратив, що побутував в українській історичній політиці, автор зауважив, що якщо такий наратив є необхідністю, то варто будувати цей міф навколо тих, хто рятували євреїв, а не колаборантів.¹⁵¹

У 2017 році жодне з проаналізованих видань не публікувало статей про допомогу євреям, чи, бодай, таких, що б побічно згадували цю тему. Тим не менш, у 2018 році на обох ресурсах з'явилося по два матеріали, що так чи інакше піднімали тему допомоги єврейським жертвам. Автори публікацій на «Zaxid.net» розкривали лише питання численності праведників серед українців, зокрема галичан¹⁵², та оповідали про пошуки таких історій.¹⁵³ Автори матеріалів, опублікованих «Історичною правдою», крім історії про праведницю з Запоріжжя¹⁵⁴, також висунули opinію про те, що конструюючи колективну пам'ять про події Голокосту, варто згадувати не

¹⁴⁹ Бріман Ш. Нобелівський лауреат про порятунок під час Голокосту в Україні. URL: https://zaxid.net/amerikanskiy_nobelivskiy_laureat_pro_poryatunok_pid_chas_golokostu_v_ukrayini_n1404371 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵⁰ Стець А. Президент Ізраїлю звинуватив бійців ОУН у сприянні Голокосту. URL: https://zaxid.net/prezident_izrayilyu_zvinuvativ_biytsiv_oun_u_spriyanni_golokostu_n1404977 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵¹ Расевич В. Україна та Ізраїль. URL: https://zaxid.net/ukrayina_ta_izrayil_n1405076 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵² Когут М. Під час німецької окупації львівська родина Хігерів переховувалась у міській каналізації. URL: https://zaxid.net/pid_chas_nimetskoyi_okupatsiyi_lvivska_rodina_higeriv_perehovuvalas_u_miskiy_kanalizatsiyi_n1447557 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵³ Надашкевич В. В пошуках країни предків. URL: https://zaxid.net/v_poshukah_krayini_predkiv_n1458353 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵⁴ Пам'ятник Праведниці народів світу встановлять на Запоріжжі. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2018/12/3/153357/> (дата звернення: 30.03.2021).

лише про «чорні сторінки» — вбивства та переслідування євреїв, а також і про порятунок.¹⁵⁵

Дискусія про порятунок та допомогу у 2019 році на «Zaxid.net» представлена лише однією публікацією, яка, однак, пропонує критичний погляд на ставлення до цієї теми у національному наративі. Її автор Василь Расевич стверджував, що подвиг праведників — це тема, яку необхідно обговорювати. Однак він протестував проти політичної інструменталізації цієї теми та спроб приховати злочини колаборантів та антисемітів за великою кількістю праведників з України.¹⁵⁶ На «Історичній правді» у 2019 році з'явилося порівняно більше публікацій, де обговорювалась тема допомоги з боку українців — п'ять матеріалів. Три з них зачіпали лише тему героїзму українських рятівників¹⁵⁷, а в одній з них автори навіть зауважили, що *«українці зазнавали тяжчого, ніж інші народи, насильства знищення і з особливою інтенсивністю засвідчували увесь спектр людських реакцій — від найогидніших до найшляхетніших — на це насильство»*, проте все одно ризикували заради порятунку євреїв¹⁵⁸, підкреслюючи «унікальну героїчність» кейсу українських праведників. Однак, у двох інших публікаціях все ж пролунали більш критичні опінії: в них згадувались і випадки колаборації, на фоні яких допомога була рідкістю¹⁵⁹, і ситуації, в яких українські сусіди зраджували та видавали євреїв.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Щупак І. Українська політика пам'яті. Як пояснити те, що (не)пояснює Василь Расевич. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/14/153411/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵⁶ Расевич В. Коли і для чого потрібні праведники народів світу?. URL: https://zaxid.net/koli_i_dlya_chogo_potribni_pravedniki_narodiv_svitu_n1474781 (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵⁷ Бірчак В., В'ятрович В. Омелян Ковч — священик, патріот та праведник. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/26/153881/> (дата звернення: 30.03.2021).
На Чернігівщині відкрили пам'ятну дошку Праведниці народів світу. ФОТО. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2019/01/29/153602/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵⁸ Аккерман Г., де Лара Ф. Україна, Європа і пам'ять про Голокост. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/01/25/153584/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁵⁹ Гаевой М. Вербиця. Історія одного села із Закерзоння. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/07/23/155994/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁶⁰ Беркхофф К. Про що розповідатиме Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр»? URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/4/153768/> (дата звернення: 30.03.2021).

Отже, варто зауважити, що така порівняно мала кількість публікацій на тему допомоги та порятунку може бути пов'язана з меншою «проблемністю» та дискусійністю теми, у порівнянні з темою колаборації. Однак, і в цій, здавалося б, «безпечній» та однозначній темі поле для дискусії таки було: деякі автори висловлювали критичний погляд на те, як тема праведників політично використовується для «маскування» значно більш одіозних тем — колаборації та глорифікації тих, кого у ній звинувачують. Цей погляд все ж знаходить підтвердження: саме цією тенденцією можна пояснити значну кількість матеріалів про порятунок євреїв членами ОУН та УПА, в яких оминалась тема колаборації та антисемітських акцій, які закидалися цим організаціям.

Підсумовуючи, необхідно вказати, що обидва аспекти історії Голокосту в Україні — як колаборація, так і порятунок є досить дискусійними та політично інструменталізованими. Аналізуючи тенденції, представлені у публікаціях, ми виділили дві умовні категорії матеріалів. До першої належать ті, що співзвучні з «національним» поглядом на історію Голокосту та роль українців у ньому: наприклад, виправдання глорифікації тих, кого звинувачують у вбивствах євреїв, або ж спроби «врівноважити» чи «відбілити» образи українських націоналістів за допомогою історій про порятунок євреїв. До другої категорії належать такі, що пропонують критичний, часто «незручний» для національного нарративу та сконструйованих міфів, погляд на такі факти. Ще одним спостереженням щодо проаналізованих нами статей є те, що на «Zaxid.net» публікувалось значно більше матеріалів з критичним чи альтернативним поглядом на домінуючий національний історичний нарратив. Попри те, що у матеріалах «Історичної правди» критикувалась історична політика у першій частині проаналізованого нами часового відрізка, а саме в них часто лунало несхвалення «прорадянського» чи «проросійського» погляду на історію Другої світової війни та Голокосту, який пропагувала владна верхівка часів президентства Віктора Януковича, погляди, висловлювані авторами

матеріалів після подій Євромайдану та зміни політичної кон'юнктури, більше вписувались в рамки офіційної історичної політики нової влади.

РОЗДІЛ 3

НАЦІЯ ПРАВЕДНИКІВ ЧИ КОЛАБОРАНТІВ: ДИСКУСІЇ ЩОДО РОЛІ ПОЛЯКІВ У ГОЛОКОСТІ В ПУБЛІКАЦІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ЗМІ

3.1 Загальні характеристики польських онлайн-видань «Rzeczpospolita» та «Znak». Голокост у публікаціях видань

Задля того, аби проаналізувати риторику двох польських видань «Rzeczpospolita» та «Znak» щодо двох аспектів історії Голокосту — порятунку та колаборації, варто спершу надати певну характеристику цим онлайн-ресурсам.

Більшість інформації щодо ресурсу «Rzeczpospolita» можна знайти прямо на інтернет-сторінці видання у розділі «O nas». Редакція видання позиціонує його як загальнонаціональний економічно-правничий ресурс, який також містить розділ історичної тематики «Uważam Rze Historia». Визначення політичної орієнтації «Rzeczpospolita» сформульовано як ліберально-консервативна, ба більше, вказується, що це єдина у Польщі газета такого спрямування. Крім цього, з цієї інформації стає відомо, що «Rzeczpospolita» — один з найбільш популярних загальнонаціональних ресурсів у Польщі.¹⁶¹ Онлайн-ресурс моніторингу та статистики інтернет-видань Alexa зазначає, що «Rzeczpospolita» займає 20,377 місце у загальному світовому списку видань.¹⁶² Німецький федеральний інтернет-оглядач медіа «Eurotopics» також надає певну інформацію стосовно «Rzeczpospolita». Так, на сайті оглядача зазначена дата створення видання — 1920 рік, що робить «Rzeczpospolita» найстарішим з проаналізованих нами видань. Говорячи про політичне спрямування польського видання, «Eurotopics» визначає його як «ймовірно, найбільш об'єктивне видання Польщі», що публікує матеріали як лівого, так і правого спрямування. Коментуючи ставлення «Rzeczpospolita» до правлячої «націонал-консервативної» партії «Prawo i Sprawiedliwość» (таке визначення дано їй на «Eurotopics»), автор огляду зазначив, що видання критикує

¹⁶¹ O nas. URL: <https://gremimedia.pl/o-nas.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁶² Alexa: Competitive Analysis, Marketing Mix and Traffic of «Rzeczpospolita». URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/rp.pl> (дата звернення: 30.03.2021).

як зовнішню політику, яку провадить ця партія, так і внутрішню «узурпацію демократичних інституцій».¹⁶³

Нами було відібрано 408 статей цього видання з 2010 по 2019 рік, які частково чи повністю висвітлювали різноманітні аспекти теми Голокосту: були присутні і репортажі зі свідками подій, і ретроспективні історії про жертв чи події Голокосту у окремих містах чи селах, і матеріали, що фокусувались на комеморації жертв Голокосту тощо. Варто зазначити, що найбільша кількість матеріалів «Rzeczpospolita» на цю тему було зафіксовано у 2018 році — їх було 140, на другому ж місці опинився 2019 рік — тоді було опубліковано 71 статтю. Найменша кількість публікацій про Голокост припала на 2011-2012 роки, тоді було видано по 10 та 11 статей відповідно. На наш погляд, ця закономірність пов'язана з певними політичними подіями, а саме — приходом до влади партії «Prawo i Sprawiedliwość» в результаті парламентських виборів 2015 року та початком президентства представника цієї партії Анджея Дуди, що призвело до змін офіційної історичної політики у Польщі та, як результат, вилилось у прийняття відомого Закону про Інститут національної пам'яті 2018 року. Широка дискусія щодо нового закону та ролі поляків у Голокості, що розгорнулася у польському та міжнародному публічному просторі, знайшла свій вияв також і на шпальтах «Rzeczpospolita». Показовим є те, що слово «ustawa» (скорочено від «ustawa o IPN») стало одним з найбільш вживаних термінів у статтях про Голокост цього видання — воно згадувалось 514 разів. Ще однією популярною темою до дискусії серед авторів видання «Rzeczpospolita» була постать та науковий доробок американського історика Яна Томаша Гросса, зокрема його книги «Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland» про події трагедії у Єдвабному, та яка спровокувала широку та палку дискусію про колаборацію та антисемітизм у польському суспільстві. Прізвище Гросса згадувалось у публікаціях 109 разів. Безумовно одним із найбільш популярних термінів стало слово «Auschwitz», що згадувався як і контексті комеморації жертв нацизму (мова

¹⁶³ Rzeczpospolita, ежедневная газета. URL: <https://www.eurotopics.net/ru/148775/rzeczpospolita> (дата звернення: 30.03.2021).

йшла про музей), так і історичній ретроспективі як власне табір — цей термін траплявся у публікаціях 384 рази.

Онлайн-місячник «Znak» був заснований у 1946 році групою польських католицьких інтелектуалів — істориків, письменників та літературознавців, асоційованих з тижневиком «Tygodnik Powszechny» у Кракові.¹⁶⁴ На його сайті редактори, формулюючи місію «Znak», зазначили, що видання спирається на християнські цінності та візії світу та людини.¹⁶⁵ Попри католицьке спрямування, видання «Znak», на відміну від «Tygodnik Powszechny», є формально незалежним від польської католицької церкви.¹⁶⁶ Аргументом на користь того, що «Znak» важко назвати консервативно-католицьким виданням є те, що у його публікаціях нерідко піднімалися теми, табуйовані мейнстрімним традиціоналістським католицьким рухом. Так, наприклад, редакція «Znak» одними з перших у Польщі підняли питання польсько-єврейських стосунків, порозуміння, втраченого єврейського життя та «рахунку сумління» в католицькому розумінні.¹⁶⁷ Крім цього, на ресурсі з'являлися публікації, присвячені темі ЛГБТ та гендерної небінарності.¹⁶⁸ Сайт «Znak» значно менш популярний, ніж «Rzeczpospolita»: за даними інтернет-оглядача медіа «Alexa» він займає 157967 місце у світовому рейтингу популярності ресурсів.¹⁶⁹

Нами було відібрано усього 10 матеріалів, опублікованих на «Znak» з 2010 по 2019 рік. Така мала кількість зумовлена специфікою публікацій видання: «Znak» — це місячник, а отже нові матеріали з'являються там рідше. Крім того, на

¹⁶⁴ Dekada pierwsza (1946–1956): Spotkanie z Goliatem. URL: <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/historia/dekada-pierwsza-1946-1956-spotkanie-z-goliatem/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁶⁵ Misja. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/misja/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁶⁶ Jubileusz miesięcznika „Znak», URL: <https://tischner.pl/jubileusz-miesiecznika-znak/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁶⁷ Dekada czwarta (1976–1986): Wybór Papieża i doświadczenie „Solidarności». URL: <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/historia/dekada-czwarta-1976-1986-wybor-papieza-i-doswiadczenie-solidarnosci/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁶⁸ Homoseksualista idzie do nieba, URL: https://wyborcza.pl/1,76842,10902276,Homoseksualista_idzie_do_nieba.html?disableRedirects=true , (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁶⁹ Alexa: Competitive Analysis, Marketing Mix and Traffic of «Znak». URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/znak.com.pl> (дата звернення: 30.03.2021).

ньому не публікувались швидкі реакції чи коментарі стосовно тих чи інших подій, радше — дещо ширші аналітичні статті авторства дослідників та інших лідерів думок. Тема колаборації та порятунку з боку євреїв у час Голокосту підіймалась у більшості з публікацій, відібраних нами як, вочевидь, проблемні та дискусійні теми польської політики пам'яті. До списку часто вживаних термінів потрапили такі, як «antysemityzm», яке було вжите 27 разів, «narracja» та «reprezentacja» — 24, а також прізвища дослідників, праці яких викликали публічний резонанс — Снайдера та Гросса (16 та 5), що, на наш погляд, свідчить про певну критичну та аналітичну спрямованість публікацій

Отже, обрані нами видання широко висвітлювали питання Голокосту, однак нерідко використовуючи різні підходи та погляди на ці події та політику пам'яті у сучасній Польщі щодо них. Зважаючи на специфіку цих видань, ми маємо справу з різною кількістю та особливостями публікацій. Однак, ці відмінності допоможуть проаналізувати різноманіття тенденцій у вивченні та дискусії щодо Голокосту, ролі у ній поляків як колаборантів та рятівників і поглядів на проблему репрезентації цих явищ у національному польському наративі.

3.2 Дискусії щодо колаборації у публікаціях польських ЗМІ

Задля відбору статей про колаборацію у статтях польських ЗМІ ми керувались тією ж методою, що і у випадку статей українських медіа: у відібраних нами публікаціях видань «Rzeczpospolita» та «Znak» відбувся автоматизований пошук матеріалів за ключовими словами (наприклад, «kolaboracja», «kolaborant», «współpraca» та граматичними формами і похідними слів) та пізніший аналіз отриманих результатів на відповідність. Нами було відібрано 57 статей польських онлайн-ресурсів на тему колаборації, з яких 51 були опубліковані «Rzeczpospolita» та усього 6 належали виданню «Znak». Така невідповідність пов'язана зі специфікою цих двох видань: «Rzeczpospolita» публікує новини на своїй сторінці щоденно, в той час як «Znak» — це місячне видання, тобто нові публікації з являються там значно рідше. Однак, на відміну від іншого ресурсу, «Znak» оприлюднює значно більш розгорнуті аналітичні матеріали на тему, що

допоможуть нам отримати інший, альтернативний погляд на проблему. Показовим є те, що попри малу загальну кількість матеріалів місячника «Znak» (за 10 років нами було відібрано усього 10 публікацій звідти), 6 з них частково чи повністю розкривали тему польської колаборації. Натомість, попри те, що до вибірки увійшли 408 публікацій з онлайн-ресурсу «Rzeczpospolita», усього 51 з них була присвячена темі співпраці з нацистами та вбивства євреїв під час Другої світової війни та Голокосту, тобто усього не більше 13%.

Аналізуючи хронологічні закономірності опублікування статей на тему колаборації та сприяння Голокосту в «Rzeczpospolita», необхідно зауважити, що у 2018 році з'явилася найбільша кількість статей за весь проаналізований період — 24. Для порівняння — з 2010 по 2017 (включно) лише 15 публікацій розкривали чи згадували тему співпраці з нацистами. У 2010 році на «Rzeczpospolita» з'явилися усього дві публікації, що згадували колаборацію. Однак перша з них розкривала лише співпрацю з боку литовців¹⁷⁰, у другій же мова йшла про те, що кількість польських колаборантів у порівнянні з литовськими чи українськими була незначною. На думку автора Пьотра Зиховича, частина поляків допомагала євреям, частина брала участь у Голокості, в той час як більша частина намагалась пережити скрутні часи.¹⁷¹

У 2011 році публікацій на цю тему не з'явилося, однак стаття, опублікована у 2012, висловлювала дещо апологетичну позицію щодо проблеми вбивства єврейських сусідів поляками: на думку автора події у Єдвабному пояснювались тим, що місцеві поляки вважали євреїв винними у співпраці з комуністами, а отже помстились їм за окупацію.¹⁷²

¹⁷⁰ Mickiewicz R. Antysemicki skandal. URL: <https://www.rp.pl/artykul/569429-Antysemicki-skandal.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁷¹ Zychowicz P. Polscy Żydzi nie byli Indianami. URL: <https://www.rp.pl/artykul/495145-Polscy-Zydzi--nie-byli-Indianami.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁷² Memches F. Wtórny antysemityzm. URL: <https://www.rp.pl/artykul/956690-Wtorny-antysemityzm.html> (дата звернення: 30.03.2021)

З трьох публікацій, датованих 2013 роком, дві також розкривали тему співучасті у Голокості з боку інших європейських народів — бельгійців¹⁷³ та угорців.¹⁷⁴ У випадку з актами угорської колаборації була озвучена цікава думка: попри те, що факт співпраці з нацистами угорських фашистів у вбивстві євреїв був беззаперечним, у певний момент він був політично інструменталізованим опонентами Угорщини на міжнародній арені, які використовували його проти сучасної держави. Ще одна публікація знову ж таки розкривала питання «єврейської колаборації з комуністами», дещо транслюючи поширений міф про єврея-більшовика.¹⁷⁵

У 2014 році тема колаборації на шпальтах «Rzeczpospolita» знову не піднімалася, однак у 2015 з'явилося порівняно багато статей на цю тему — 4, і в усіх них йшлося вже саме про поляків-колаборантів. У публікації «Obozy Niemców czy nazistów»¹⁷⁶ вперше була згадана проблема, що викликала пізніше таку бурхливу дискусію у 2018 році: мова йшла про те, що співробітниця Міністерства закордонних справ Польщі та членкиня партії Platforma Obywatelska Лідія Старонь зініціювала проект закону про зміну назви Національного дня пам'яті жертв нацистських концентраційних таборів на «Національний день пам'яті жертв німецьких нацистських концентраційних таборів та німецький нацистських таборів смерті». Крім зміни назви дня пам'яті, до тексту мала також увійти позиція щодо участі поляків у Голокості: текст закону мав містити інформацію про те, що «поляки рішуче повстали проти німецького окупанта» та «відкинули колаборацію». Попри те, що суперечки навколо «польських концентраційних таборів» тривали на той момент уже кілька років, ця публікація

¹⁷³ Słojewska A. Trudne wyznanie winy. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/974225-Trudne-wyznanie-winy.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁷⁴ Giziński J. Czy Węgrzy są antysemitami?. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/1007197-Czy-Wegrzy-sa-antysemitami-.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁷⁵ Memches F. Miejsce Żyda jest w diasporze. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/999292-Miejsce-Zyda-jest-w-diasporze.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁷⁶ Ferfecki W. Obozy Niemców czy nazistów. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/1207325-Obozy-Niemcow-czy-nazistow.html> (дата звернення: 30.03.2021)

стала першим її відголоском у контексті дискусії про польську колаборацію на сторінках «Rzeczpospolita». У ще двох публікаціях, датованих 2015 роком, розкривалась критика польської колаборації з боку закордонних ЗМІ¹⁷⁷ та політиків¹⁷⁸, однак ці закиди були названі маніпуляцією та брехнею: ставлення редакції ресурсу до позиції з-за кордону красномовно демонструвалось одним із заголовків — «Kłamstwo, które oburzyło Polskę» («Брехня, що обурила Польщу»).

У 2016-2017 роках була помітно популярною «українська» тема — злочини, вчинені українцями згадували аж у 4 публікаціях. Автор однієї з них критикував діяльність УІНП та його тодішнього керівника Володимира В'ятровича за заперечення колаборації з боку членів ОУН та УПА.¹⁷⁹ Ще у двох висвітлювались деталі злочинів, вчинених українцями під час Другої світової війни — на думку автора першої, співпраця з нацистами в середовищі українських націоналістів мала характер масовості, однак і звичайні українці були схильними до агресивного та діяльного антисемітизму, що забезпечило такі приголомшливі масштаби винищення єврейського населення на окупованих нацистами радянських територіях. Крім цього, українські колаборанти, на думку автора Роберта Хеди, були відповідальними за розстріли євреїв у Бабиному Яру.¹⁸⁰ У ще одній публікації українців було звинувачено не лише у вбивствах євреїв, але і поляків. На думку автора публікації, поляки мали стати наступною жертвою нацистів після євреїв, а допомогу нацистам у скоєнні злочинів надавали українські колаборанти, вбиваючи як євреїв, так і поляків.¹⁸¹ У статті Пьотра Семки «Muzeum II Wojny Światowej.

¹⁷⁷ Welle D. Die Welt: Polscy pomocnicy Hitlera. URL: <https://www.rp.pl/artykul/1207311-Die-Welt--Polscy-pomocnicy-Hitlera.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁷⁸ Pieńkowski M. Kłamstwo, które oburzyło Polskę. URL: <https://www.rp.pl/artykul/1194861-Klamstwo--ktore-oburzylo-Polske.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁷⁹ Szoszyn R. Żydzi nie chcą, by Stepan Bandera był bohaterem Ukrainy. URL: <https://www.rp.pl/Historia/308049883-Zydzi-nie-chca-by-Stepan-Bandera-był-bohaterem-Ukrainy.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁸⁰ Cheda R. Morduj Żyda! Pogromy na Ukrainie. URL: <https://www.rp.pl/Rzecz-o-historii/308259992-Morduj-Zyda-Pogromy-na-Ukrainie.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁸¹ Józwiak K. Polacy mieli zostać zgładzeni po dokonaniu Holocaustu. URL: <https://www.rp.pl/artykul/1321839-Polacy-w-kolejce-do-zaglady.html> (дата звернення: 30.03.2021)

Analiza Piotra Semki» прозвучала дещо повторювана думка: колаборували українці, литовці та латвійці, однак ніхто не може дорікнути цим полякам. Армія Крайова боролась проти окупантів та колаборантів, а отже її члени колаборантами не були.¹⁸² Однак, необхідно зауважити, що серед публікацій за ці роки з'явилася і така, що висловлювала погляд, не співзвучний з переліченими вище. В ній йшлося про заяву польського омбудсмена Адама Боднара про те, що поляки, як і інші народи Східної Європи, співпрацювали з нацистами і брали участь в Голокості, як не прикро було б це визнавати.¹⁸³

Як вже згадувалось, у 2018 році на «Rzeczpospolita» з'явилася не лише найбільша кількість публікацій про Голокост, а й найбільша кількість власне таких статей, що висвітлювали тему колаборації. Такий сплеск інтересу був викликаний прийнятим у січні 2018 року Законом про Інститут Національної Пам'яті, що розбурхав палкі баталії як на національному, так і на міжнародному рівні. Прийняття закону стало логічним продовженням довготривалої дискусії, що точилась у Польщі, щодо доцільності вживання словосполучення «польські концентраційні табори» та спроб відстояти образ польської непричетності до подій Голокосту. Аналізуючи зміст тих 24 публікацій, що були опубліковані на тему польської колаборації у світлі тих політичних подій у 2018 році, а також 12 публікацій 2019 року, можна виділити кілька тенденцій та типів риторики, що висвітлювались на «Rzeczpospolita». Першу з цих тенденцій можна умовно описати як апологетичну: головним меседжем таких публікацій було те, що поляки в більшості рятували євреїв під час Голокосту, а розмови про випадки польської колаборації — це спроба перекласти вину німців на поляків.

Основними аргументами на користь цього твердження було те, що керівництво Польської підпільної держави не підтримували Голокост і карали

¹⁸² Semka P. Muzeum II Wojny Światowej. Analiza Piotra Semki. URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/308119920-Muzeum-II-Wojny-Swiatowej-Analiza-Piotra-Semki.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁸³ Kazimierczuk A. RPO: Polacy brali udział w Holokaufcie. URL: <https://www.rp.pl/Historia/170629749-RPO-Polacy-brali-udzial-w-Holokaufcie.html> (дата звернення: 30.03.2021)

поляків за колаборацію та співучасть у вбивстві євреїв.¹⁸⁴ Ще одним поширеним аргументом було те, що у Польщі, на відміну від багатьох інших європейських держав, не було сформовано колабораційного уряду, а отже польська колаборація мала спорадичний, але не систематичний характер.¹⁸⁵ Ще одним аргументом, вперше висловленим Прем'єром Матеушем Моравецьким, стало те, що євреї також іноді співпрацювали з нацистами, а отже є співучасниками Голокосту та колаборантами. Це висловлювання Моравецького викликало міжнародний скандал, який знайшов своє продовження і на сторінці «Rzeczpospolita». Частина дописувачів чи тих, чийі слова цитували автори публікацій, підтримали позицію Прем'єра.¹⁸⁶ До цієї ж категорії «апологетичних» публікацій варто віднести також ті, що висловлювали невдоволення заявами іноземних політиків та ЗМІ щодо польської співвідповідальності за Голокост.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Haszczyński J. Krzysztof Szczerski: Tylko opozycja może storpedować porozumienie z Brukselą. URL:

<https://www.rp.pl/Rzecz-o-polityce/304249922-Krzysztof-Szczerski-Tylko-opozycja-moze-storpedowac-porozumienie-z-Bruksela.html> (дата звернення: 30.03.2021); Nizinkiewicz J. Jan Olszewski: Ustawa o IPN jest bubleм prawnym. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/302059911-Jan-Olszewski-Ustawa-o-IPN-jest-bubleм-prawnym.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁸⁵ Włochy: Polska ambasada pisze do mediów w sprawie ustawy o IPN. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180209815-Wlochy-Polska-ambasada-pisze-do-medio-w-w-sprawie-ustawy-o-IPN.html>; (дата звернення: 30.03.2021) Polska flaga i swastyka. IPN o "The Washington Times". URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180229613-Polska-flaga-i-swastyka-IPN-o-The-Washington-Times.html> (дата звернення: 30.03.2021); Weiss: Polski Rząd na Uchodźstwie uczestniczył w mordowaniu Żydów. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180709473-Weiss-Polski-Rzad-na-Uchodzstwie-uczestniczyl-w-mordowaniu-Zydow.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁸⁶ Makuch Ł. Jarosław Gowin: Wszyscy powinni stanąć mureм za Morawieckim. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/302229956-Jaroslaw-Gowin-Wszyscy-powinni-stanac-mureм-za-Morawieckim.html> (дата звернення: 30.03.2021); Nizinkiewicz J. Jan Olszewski: Ustawa o IPN jest bubleм prawnym. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/302059911-Jan-Olszewski-Ustawa-o-IPN-jest-bubleм-prawnym.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁸⁷ Włochy: Polska ambasada pisze do mediów w sprawie ustawy o IPN. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180209815-Wlochy-Polska-ambasada-pisze-do-medio-w-w-sprawie-ustawy-o-IPN.html> (дата звернення: 30.03.2021); Ruch Narodowy zgłosił prokuraturze słowa prezydenta Izraela. URL:

<https://www.rp.pl/Sadownictwo/180419415-Ruch-Narodowy-zglosil-prokuraturze-slowa-prezydenta-Izraela.html> (дата звернення: 30.03.2021); Mazurek: PiS proponuje uchwałę ws. odpowiedzialności za Holokaust. URL:

<https://www.rp.pl/Prawo-i-Sprawiedliwosc/190219614-Mazurek-PiS-zaproponuje-uchwale-ws-o-odpowiedzialnosci-za-Holokaust.html> (дата звернення: 30.03.2021); Newsweek z USA: Czy

Другою категорією публікацій стали такі, що висвітлювали критичну позицію щодо Закону про ППН та фактичного заперечення фактів польської колаборації урядом Польщі. У кількох статтях повторювалась думка стосовно того, що побоювання, щодо перекидання вини на «всіх поляків» чи польську державу, були невиправданими, адже очевидним фактом було те, що ініціаторами та головними виконавцями Голокосту були не поляки, а німецькі нацисти. Однак, Закон про ППН обмежував дискусію щодо польської колаборації, заперечувати яку не можна.¹⁸⁸ Прикладом такої колаборації нерідко приводили також трагедію у Єдвабному, де єврейська громада була вбита своїми ж польськими сусідами.¹⁸⁹

Крім цього, прозвучало немало критичних опіній щодо контраверсійної заяви Матеуша Моравецького про «єврейську колаборацію».¹⁹⁰ В їх основі була необхідність розмежовувати співпрацю євреїв з нацистами, яку вони здійснювали в надії на виживання, та колаборацію інших народів, яка було наслідком жаги

Polska brała udział w Holokauście?. URL:

<https://www.rp.pl/Media/180439943-Newsweek-z-USA-Czy-Polska-brala-udzial-w-Holokauscie.html> (дата звернення: 30.03.2021)

¹⁸⁸ Bielecki J. Były minister obrony Izraela: Sojusz z Polską nie zniknie. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/303019856-Byly-minister-obrony-Izraela-Sojusz-z-Polska-nie-zniknie.html> (дата звернення: 30.03.2021); Instytut Jad Waszem: Ratująca Żydów rodzinę Ulmów zdradzili polscy sąsiedzi. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180219546-Instytut-Jad-Waszem-Ratujaca-Zydow-rodzine-Ulmow-zdradzili-polscy-sasiedzi.html> (дата звернення: 30.03.2021); Izraelski historyk:

Polacy mordowali i wydawali Żydów. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180719697-Izraelski-historyk-Polacy-mordowali-i-wydawali-Zydow.html> (дата звернення: 30.03.2021); Newsweek z USA: Czy Polska brała udział w Holokauście?. URL:

<https://www.rp.pl/Media/180439943-Newsweek-z-USA-Czy-Polska-brala-udzial-w-Holokauscie.html> (дата звернення: 30.03.2021); Niemieckie media popierają Izrael w sporze z Polską o obozy. URL:

<https://www.rp.pl/Media/180129311-Niemieckie-media-popieraja-Izrael-w-sporze-z-Polska-o-oboz.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁸⁹ The Guardian: Haniebne słowa premiera Morawieckiego. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180229984-The-Guardian-Haniebne-slowa-premiera-Morawieckiego.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹⁰ Newsweek: Doradca prezydenta Polski mówi o wstydzie Izraela za pasywność Żydów w czasie Holokaustu. URL:

<https://www.rp.pl/Media/180219963-Newsweek-Doradca-prezydenta-Polski-mowi-o-wstydzie-Izraela-za-pasywnosc-Zydow-w-czasie-Holokaustu.html> (дата звернення: 30.03.2021);

Kowalczyk M. Ronen Bergman: Komentarz Mateusza Morawieckiego mnie zszokował. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180229579-Ronen-Bergman-Komentarz-Mateusza-Morawieckiego-mnie-zszokowal.html> (дата звернення: 30.03.2021).

наживи та антисемітських поглядів.¹⁹¹ Заяву Моравецького назвали одним із видів заперечення Голокосту¹⁹² та «стрибками на могилах загиблих».¹⁹³ Так, була наведена цитата з публікації "The Guardian", де слова Прем'єра назвали «ганебними»¹⁹⁴

До третьої категорії публікацій та поглядів на проблему належали публікації, що закликали до пошуку «золотої середини» — поширеною серед таких публікацій стала думка про те, що перекладання відповідальності за Голокост на польський народ та державу (і, в тому числі, використання словосполучення «польські концентраційні табори») є неправильним, однак і заперечення польської колаборація є хибною чи маніпулятивною стратегією.¹⁹⁵ Така позиція була дещо співзвучною і зі спільною заявою прем'єрів обох держав — Беньяміна Нетаньяху та Матеуша Моравецького, зміст якої був також розкритий в одній із публікацій «Rzeczpospolita».¹⁹⁶

Натомість, прослідкувати певні хронологічні закономірності у публікаціях видання «Znak» значно важче через їхню малу кількість. Однак, варто зауважити, що як до, так і після прийняття Закону про IPN автори, що публікувались у «Znak», досить критично ставились до героїчної і жертвовної риторики, поширеної в національному наративі та до небажання обговорювати випадків вбивства євреїв

¹⁹¹ The Guardian: Haniebne słowa premiera Morawieckiego. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180229984-The-Guardian-Haniebne-slowa-premiera-Morawieckiego.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹² Daniels: Polacy kolaborowali z chciwości i nienawiści, Żydzi chcieli się ratować. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180219405-Daniels-Polacy-kolaborowali-z-chciwosci-i-nienawisci-Zydzi-chcieli-sie-ratowac.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹³ Balcerowicz: Zybortowicz skacze po grobach pomordowanych Żydów. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180219867-Balcerowicz-Zybortowicz-skacze-po-groba-ch-pomordowanych-Zydow.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹⁴ The Guardian: Haniebne słowa premiera Morawieckiego. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180229984-The-Guardian-Haniebne-slowa-premiera-Morawieckiego.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹⁵ Kolanko M. Ustawa o IPN bez weta. URL: <https://www.rp.pl/Polityka/302069908-Ustawa-o-IPN--bez-weta.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Kozubal M. Historię rodziny Ulmów powinni poznać wszyscy. URL: <https://www.rp.pl/Analizy/180209922-Historie-rodziny-Ulmow-powinni-poznac-wszyscy.html> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹⁶ Wspólna deklaracja premierów Morawieckiego i Netanjahu. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180629399-Wspolna-deklaracja-premierow-Morawieckiego-i-Netanjahu.html> (дата звернення: 30.03.2021).

поляками у часи Голокосту. Так, у статті 2014 року «Pornografia Holokaustu» автор зазначає, що поляки, як і інші східні європейці, неохоче визнають власну співучасть у геноциді.¹⁹⁷ У іншій публікації того ж року автор, професор Ягеллонського університету Здзіслав Мах, висловлює думку, що книга Яна Томаша Гросса «Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland» зустріла таке агресивне неприйняття у Польщі через неготовність поляків визнати проблемні сторінки минулого, адже частина з них брала участь у вбивствах, а частина наживалась на Голокості.¹⁹⁸

Коли у 2018 та 2019 роках розгорнулася дискусія навколо нового закону, автори та авторки цього видання теж не лишилися осторонь. У публікації з промовистою назвою «Czy historia Zagłady jest antypolska?» авторка Марта Дух-Дингош висловила думку, що Закон про ІПН став продуктом того, що польські націоналісти не бажають визнавати польської співучасті у антисемітських акціях часів Голокосту.¹⁹⁹ У двох інших публікаціях звучали подібні погляди на цю проблему: дискусія про Голокост обмежується і цензурується тому, що роль польських селян у ньому до кінця не встановлена та не обговорена²⁰⁰, а побудова сильної національної ідентичності поляків вимагає визнання «темних сторінок» минулого.²⁰¹

Підсумовуючи, варто зазначити, що до 2017-2019 років тема колаборації з нацистами під час Другої світової війни була не надто популярною у статтях про Голокост онлайн-видання «Rzeczpospolita». Ще менш популярною була дискусія

¹⁹⁷ Alvinem H. Rosenfeldem rozmawia Marta Duch-Dyngosz z. Pornografia Holokaustu. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/7052014z%e2%80%afalvinem-h-rosenfeldem-rozmawia-marta-duch-dyngoszpornografia-holokaustu/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹⁸ Mach Z. Pamięć o Zagładzie i problemy tożsamości Polaków. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/7082014zdzislaw-machpamiec-o-zagladzie-i-problemy-tozsamosci-polakow/> (дата звернення: 30.03.2021).

¹⁹⁹ Duch-Dyngosz M. Czy historia Zagłady jest antypolska?. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/grabowski-engelking-dyngosz-czy-historia-zaglad-yest-antypolska/> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰⁰ Duch-Dyngosz M. Inne obrazy Zagłady. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/inne-obrazy-zaglad-y/> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰¹ Duch-Dyngosz M. Prawica i Żydzi. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/marta-duch-dyngosz-prawica-i-zydzi/> (дата звернення: 30.03.2021).

про колаборацію саме з боку поляків — значна кількість публікацій у першій частині аналізованого нами хронологічного відрізка стосувалась колаборантів з інших країн. Однак, дипломатичні скандали, викликані Законом про ІПН, вилилися у численні звинувачення у колаборації та її заперечення сучасною Польщею, що неминуче призвело до активного обговорення цієї проблеми і на сторінці «Rzeczpospolita». На відміну від «Rzeczpospolita», видання «Znak» публікувало опінії, значно більш опозиційні до домінуючого націоналістичного нарративу. Автори, що публікувались у цьому виданні, відкритіше та критичніше писали як про історію Голокосту у Польщі, так і про пам'ять про Голокост у сучасній польській державі.

3.3 Допомога та порятунок євреїв: всеохопна чи поодинокі випадки?

Виконавши автоматизований пошук статей про праведників та допомогу євреїв поляками під час Голокосту та проаналізувавши їхній зміст, ми з'ясували, що у 52 публікаціях обраних польських ЗМІ розкривалась чи згадувалась ця тема — з них 46 були опубліковані на ресурсі «Rzeczpospolita», а ще 6 — на сторінці ресурсу «Znak». Як і у випадку статей про колаборацію, найбільша кількість таких публікацій з'явилася на сайті «Rzeczpospolita» у 2018 році. У публікаціях видання «Znak» важче прослідкувати часові закономірності через їх порівняно невелику кількість, однак у період бурхливого обговорення ролі поляків у Голокості у 2018-2019 роках це видання також згадувало про праведників у своїх публікаціях.

Варто відзначити, що тема праведників та порятунку євреїв була значно менш популярною у матеріалах «Rzeczpospolita» на початку проаналізованого нами відрізка часу. Публікацій які б згадували праведників чи висвітлювали питання допомоги чи порятунку євреїв поляками, у матеріалах «Rzeczpospolita» за 2010 рік нами не було виявлено, тож перша публікація на цю тему з нашої вибірки датується 2011 роком. У 2011-2012 роках було опубліковано усього два матеріали, що частково чи повністю розкривали цю тему. У першому з них мова йшла про Яна Карського та його подвиг. Висловлювалась думка, що причиною звинувачень поляків у антисемітизмі та колаборації є той факт, що союзники, на відміну від

поляка Карського, не прикладали значних зусиль до порятунку євреїв, а отже зараз намагаються завуалювати це, перекладаючи провину на поляків.²⁰² Друга ж стаття пропонувала дещо інакший погляд на питання праведників: автор Александер Качоровський, критикуючи сконструйовані у польському суспільстві міфи про Другу світову війну, зауважив, що трагедія у Єдвабному та дискусія про неї зруйнували міф про польську невинність. Однак, історія Єдвабного була інтерпретована таким чином, що вина за вбивства євреїв та колаборацію лягла лише на «польських хлопів», натомість польська інтелігенція стала новим суб'єктом конструювання національного міфу — мовляв, інтелігенти лишень те і робили, що рятували євреїв.²⁰³

Матеріалів про допомогу євреїв у 2013 році з'явилося помітно більше, ніж у попередні роки — 4. Два з них розповідали історії легендарних польських праведників²⁰⁴, ще в одному висловлювалась думка про те, що велика кількість праведників серед поляків була пов'язана з відчуттям спільності між ними та євреями — разом з євреями вони були жертвами нацистів, а отже закиди про польську колаборацію (власне так автор розуміє використання фрази «польські концентраційні табори») — це наклеп.²⁰⁵ Інфоприводом до написання четвертої статті стала дискусія навколо фільму польської режисерки Агнешки Голанд «У темряві». На думку автора, режисерка продемонструвала антипольський підхід до

²⁰² Cieślak J. Sukces spektaklu o Janie Karskim na Festiwalu Awiniońskim. URL: <https://www.rp.pl/artykul/685052-Sukces-spektaklu-o-Janie-Karskim-na-Festiwalu-Awinionskim.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰³ Komu dobrze z kościotrupem. URL: <https://www.rp.pl/artykul/962388-Komu-dobrze-z-kosciotrupem.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰⁴ Cieślak M. Przypominać o bohaterach. URL: <https://www.rp.pl/artykul/1016650-Przypominac-o-bohaterach.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Kazimierzczuk A. Dokumenty Oskara Schindlera sprzedane na aukcji. URL: <https://www.rp.pl/artykul/1039440-Dokumenty-Oskara-Schindlera-sprzedane-na-aukcji.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰⁵ Żyd – polski patriota. URL: <https://www.rp.pl/artykul/1007958-Zyd---polski-patriota.html> (дата звернення: 30.03.2021).

історії, адже по сюжету її фільму навіть ті поляки, що рятували євреїв мали до них упередження.²⁰⁶

У одній з публікацій за 2014 рік дискусія щодо фільму Голанд продовжилась, однак автор Маріуш Чешлік схвально відгукнувся про стрічку. Він порівняв його з іншим фільмом польського режисера, що також піднімав питання участь євреїв у Голокості — «Pokłosie» Владислава Пасіковського. У своїй статті він зазначив, що Голанд мала «краще розуміння складності історії», в той час, як Пасіковський швидко «ставив діагнози».²⁰⁷ У іншій публікації за 2014 повторювалось звинувачення у бік союзників за бездіяльність у справі допомоги євреям в часи Голокосту, водночас, на думку автора, польські націоналісти, «погляди яких сьогодні вважались би антисемітськими», були заангажовані в структури, що рятували переслідуваних євреїв.²⁰⁸

У 2015 риторика у статтях «Rzeczpospolita» також різнилась. В одній зі статей цитувалось німецьке видання «Die Welt», позиція якого щодо польських праведників була дещо критичною: багато поляків дійсно допомагали євреям, однак більшість з них робила це за гроші.²⁰⁹ В ще одній публікації була висловлена позиція директорки Інституту вивчення Голокосту Ягеллонського університету Йоланти Амбросевич-Якобс, яка вважала, що польська молодь має хибне уявлення, ніби більшість поляків рятували євреїв під час війни.²¹⁰ Інші дві

²⁰⁶ Memches F. Ciotka rewolucji moralnej. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/990315-Ciotka-rewolucji-moralnej.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰⁷ Cieślak M. Kino też robi politykę. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/1090107-Kino-tez-robi-polityke.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰⁸ Memches F. Milczenie i Zagłada. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/1102933-Milczenie-i-Zaglada.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰⁹ Welle D. Die Welt: Polscy pomocnicy Hitlera. URL:

<https://www.rp.pl/artykul/1207311-Die-Welt--Polscy-pomocnicy-Hitlera.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹⁰ Każdy kraj ma własny powód do nauczania o Holokauście. URL:

<https://www.rp.pl/307089942-Kazdy-kraj-ma-wlasny-powod-do-nauczania-o-Holokauscie.html> (дата звернення: 30.03.2021).

публікації створювали радше героїчний обраств поляків — мова йшла про велику кількість праведників²¹¹ та окремі випадки допомоги євреям.²¹²

У 2016 році з'явилася значно більше публікацій на тему порятунку — 8. Погляди, викладені в них можна умовно поділити на три категорії. До першої належать такі, що оповідали про кейси рятунку євреїв поляками та оспівували героїзм цих людей,²¹³ до другої ж можна віднести такі, що оповідали про важливість поширення інформації про такі випадки з метою боротися з явищем сучасного антисемітизму,²¹⁴ а до третьої категорії ми віднесли ті публікації, де критично говорили про кейси порятунку як нечисленні у порівнянні з колаборацією.²¹⁵

Обидві публікації, датовані 2017 роком висвітлювали питання допомоги євреям з боку поляків у радше героїчному світлі: один з авторів переповідав

²¹¹ Jendroszczyk P. Auschwitz nie jest centrum pamięci o Shoah. URL: <https://www.rp.pl/Historia/312279952-Auschwitz-nie-jest-centrum-pamieci-o-Shoah.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹² Chrabota B. Odważny i niewygodny – wspomnienie Bogusława Chraboty. URL: <https://www.rp.pl/artukul/1196597-Odwazny-i-niewygodny---wspomnienie-Boguslaw-Chraboty.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹³ Mazurek R. Szewach Weiss: Nie podoba mi się nazwa Marsz Żywych. URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/307289939-Szewach-Weiss-Nie-podoba-mi-sie-nazwa-Marsz-Zywych.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Kozubal M. Nie zapomnieć o Polakach ratujących Żydów. URL: https://www.rp.pl/muzeum_ulmow (дата звернення: 30.03.2021).; Memches F. Zofia Kossak – antysemitka konsekwentna. URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/306309944-Zofia-Kossak--antysemitka-konsekwentna.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹⁴ Borkowicz J. Świadek – obok "Pokłosa". URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/303049964-Swiadek---obok-Poklosia.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Płociński M. Jonny Daniels: Żydek z monetą to niewinny obrazek. Ale i problem. URL: <https://www.rp.pl/Spoleczenstwo/306099929-Jonny-Daniels-Zydek-z-moneta-to-niewinny-obrazek-Ale-i-problem.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Chrabota B. Chrabota: Ławka sprawiedliwych. URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/306309906-Chrabota-Lawka-sprawiedliwych.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹⁵ Welle D. Agnieszka Holland zaniepokojona nacjonalizmem i antysemityzmem w Polsce i Europie. URL: <https://www.rp.pl/Spoleczenstwo/160409554-Agnieszka-Holland-zaniepokojona-nacjonalizmem-i-antysemityzmem-w-Polsce-i-Europie.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Szoszyn R. Gross dowiódł: Polacy mordowali Żydów. URL: <https://www.rp.pl/Wywiady-i-rozmowy/307109968-Gross-dowiodl-Polacy-mordowali-Zydow.html> (дата звернення: 30.03.2021).

історію польської праведниці²¹⁶, ще один зауважив, що на відміну від німців, поляки «здали екзамен» як політична нація, адже створили орган порятунку для євреїв на рівні підпільної держави.²¹⁷

Серед порівняно численних публікацій за 2018 рік (їх було 16) також можна прослідкувати та виділити певні тенденції. Першою тенденцією було створення героїчного образу поляків — до такого типу статей належали три, в яких мова йшла про зусилля щодо порятунку євреїв з боку польських дипломатів у Швейцарії²¹⁸, думка щодо того, що ізраїльська молодь мала би крім відвідин місць загибелі євреїв зустрічати також тих, хто допомагав їм, аби мати чіткіше уявлення про історію Голокосту²¹⁹ та власне спільна декларація польського та ізраїльського прем'єрів щодо ролі поляків у Голокості.²²⁰ Більша кількість статей розкривали дещо більш складну картину щодо цієї ролі. Головною думкою кількох з них стало те, що попри велику кількість праведників, багато поляків вбивали та зраджували євреїв.²²¹ В контексті критики Закону про ІПН прозвучала думка, що цей документ

²¹⁶ Harris D. List Davida Harrisa, szefa American Jewish Committee, do Anny Cybulskiej, Sprawiedliwej wśród Narodów Świata. URL: <https://www.rp.pl/Publicystyka/311029888-List-Davida-Harrisa-szefa-American-Jewish-Committee-do-Anny-Cybulskiej-Sprawiedliwej-wsrod-Narodow-Swiata.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹⁷ Ukielski P. „Wypędzeni», obozy i Stauffenberg. Jak przeszłość dzieli Polskę i Niemcy. URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/310059942-Wypedzeni-obozy-i-Stauffenberg-Jak-przeszlosc-dziel-i-Polske-i-Niemcy.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹⁸ Zaremba P. Wojciech Kozłowski: Na Zachodzie pokutują stereotypy o roli Polski w Holokauście. URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/308239945-Wojciech-Kozlowski-Na-Zachodzie-pokutuja-stereotypy-o-roli-Polski-w-Holokauscie.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²¹⁹ RyszkiewiczRafael Castro A. Zmienić turystykę Holokaustu. URL: <https://www.rp.pl/Publicystyka/303199929-Zmienic-turystyke-Holokaustu.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²²⁰ Prezydent podpisał zmianę ustawy o IPN. Wspólna deklaracja premierów Polski i Izraela. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180629409-Prezydent-podpisał-zmiane-ustawy-o-IPN-Wspolna-deklaracja-premierow-Polski-i-Izraela.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²²¹ Weiss: Polski Rząd na Uchodźstwie uczestniczył w mordowaniu Żydów. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180709473-Weiss-Polski-Rzad-na-Uchodzstwie-uczestniczyl-w-mordowaniu-Zydow.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Łepkowski P. Warszawskie getto: Bohaterowie i kanalie. URL:

<https://www.rp.pl/Rzecz-o-historii/180319549-Warszawskie-getto-Bohaterowie-i-kanalie.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Krzyżak T. Jak długo będziemy bić się w piersi?. URL: <https://www.rp.pl/Rzecz-o-polityce/302069920-Jak-dlugo-bedziemy-bic-sie-w-piersi.html> (дата звернення: 30.03.2021).

та риторика, яку він пропонував, применшувала роль польських праведників, що рятували євреїв попри страх бути зрадженими власними польськими сусідами.²²² У кількох статтях озвучувалась ще більш радикальна критична позиція: рятівники були у меншості у порівнянні з тими, хто байдуже ставився чи колаборував, тож говорити про численність праведників недоречно.²²³ Ще кілька опіній декларували, що кейси порятунку євреїв були, і були не одиничними, однак говорити про поляків як націю рятівників не доводиться, адже і польська історія не позбавлена «незручних» проблемних моментів.²²⁴

Сплеск дискусії про роль поляків-праведників у перебігу Голокосту тривав і у 2019 році. Тоді на цю тему на ресурсі «Rzeczpospolita» з'явилося 8 публікацій, що є порівняно великою кількістю. Тут, як і в попередні роки, прослідувалась певна дихотомія висловлених поглядів. Дві публікації висвітлювали критичний погляд на історію Голокосту у Польщі та побудову героїчного наративу у польському суспільстві. Так, наприклад, прозвучала думка про те, що польська колективна пам'ять про Другу світову війну та Голокост, а зокрема роль поляків у них, має дещо вибірковий характер, адже є тенденція до того, аби говорити лише про порятунок євреїв поляками, але замовчувати акти колаборації.²²⁵ Більша ж

²²² Kolanko M. Ustawa o IPN bez weta. URL:

<https://www.rp.pl/Polityka/302069908-Ustawa-o-IPN--bez-weta.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²²³ Publicysta "The Guardian": Polacy ratujący Żydów to wyjątki. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180209758-Publicysta-The-Guardian-Polacy-ratujacy-Zydow-to-wyjatki.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Izraelski historyk: Polacy mordowali i wydawali Żydów. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180719697-Izraelski-historyk-Polacy-mordowali-i-wydawali-Zydow.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²²⁴ Kongres Amerykańskich Żydów: Wysyłajcie listy ws. ustawy o IPN. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180209656-Kongres-Amerykanskich-Zydow-Wysylajcie-e-listy-ws-ustawy-o-IPN.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Instytut Jad Waszem: Ratującą Żydów rodzinę Ulmów zdradzili polscy sąsiedzi. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/180219546-Instytut-Jad-Waszem-Ratujaca-Zydow-rodzine-Ulmow-zdradzili-polscy-sasiedzi.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Bielecki J. Efraim Zuroff: Śmierć Żydów cieszyła wielu Polaków. URL:

<https://www.rp.pl/Historia/180209928-Efraim-Zuroff-Smierc-Zydow-cieszyla-wielu-Polakow.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²²⁵ Juli Edelstein: Polacy chcą rozmawiać tylko o tych, którzy ratowali Żydów. URL:

<https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/190219281-Juli-Edelstein-Polacy-chca-rozmawiac-tylko-o-o-tych-ktorzy-ratowali-Zydow.html> (дата звернення: 30.03.2021).

частина публікацій трансливала прийнятий національний наратив: кілька публікацій розповідають про випадки допомоги та порятунку з боку поляків²²⁶ та загострюють увагу на героїчній самопожертві, яку виявили ці люди.²²⁷

Публікації, що з'явилися у цей період на ресурсі «Znak», розкривали як питання допомоги поляків євреям, так і репрезентацію цього феномену у польському національному наративі. Перша публікація на цю тему в обраному часовому відрізку з'явилася у 2014 році. В інтерв'ю під заголовком «Pornografia Holokaustu» транслюється думка про те, що зміна риторики щодо Голокосту призвела до збільшення ролі праведників у польському національному наративі.²²⁸ Стаття, датовна 2016 роком, звертається скоріше до умов та деталей перебігу Голокосту та ролі в ній праведників, ніж до візерунку, реконструйованого колективною чи національною пам'яттю — мова йде про те, що поодинчий, спорадичний характер допомоги євреям був неминуче зумовлений відсутністю державницької організації поляків на теренах окупованої Польщі.²²⁹ Така позиція наврядче є виправдальною чи апологетичною, радше спробою критичної переоцінки цих подій та зображення складності цього феномену. У публікації 2017 року авторка не надавала жодної оцінки ані феномену допомоги євреям, ані його образу у національному наративі, згадавши про неї лише як про факт. Автори

²²⁶ Były ambasador Izraela: Niemcy nie zbudowałyby obozów bez wsparcia Polaków. URL: <https://www.rp.pl/Dyplomacja/191129583-Byly-ambasador-Izraela-Niemcy-nie-zbudowaliby-obozow-bez-wsparcia-Polakow.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Ceran T. Prości polscy ludzie. URL: <https://www.rp.pl/Plus-Minus/303229982-Prosci-polscy-ludzie.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Józwiak K. Ruch oporu w Auschwitz: Konspiracja za obozowymi drutami. URL: <https://www.rp.pl/Historia/301249945-Ruch-oporu-w-Auschwitz-Konspiracja-za-obozowymi-drutami.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Kozubal M. Ksiądz bez medalu Yad Vashem. URL: <https://www.rp.pl/Historia/190519589-Ksiadz-bez-medalu-Yad-Vashem.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²²⁷ Macierewicz: W działaniach Izraela widać rosyjską rękę. URL: <https://www.rp.pl/Konflikt-Polska-Izrael/190229748-Macierewicz-W-dzialaniach-Izraela-widac-rosyjska-reke.html> (дата звернення: 30.03.2021).; Kozubal M. Sprawiedliwi z Waniewa zostaną uhonorowani. URL: <https://www.rp.pl/Historia/310049923-Sprawiedliwi-z-Waniewa-zostana-uhonorowani.html> (дата звернення: 30.03.2021).

²²⁸ Duch-Dyngosz M. Pornografia Holokaustu. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/7052014z%e2%80%afalvinem-h-rosenfeldem-rozmawia-marta-duch-dyngoszpornografia-holokaustu/> (дата звернення: 30.03.2021).

²²⁹ Muchowski J. Lekcja Holokaustu. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/lekcja-holokaustu/> (дата звернення: 30.03.2021).

публікацій 2018-2019 років розкривали це питання дещо ширше, вочевидь, як реакцію на широку суспільну дискусію щодо питань колаборації та праведництва. Зокрема, у статті «Prawica i Żydzi» авторка говорила про те, що порятунок євреїв став частиною польського національного наративу про Другу світову війну, однак в реальності це питання було значно складнішим та неоднозначнішим, ніж зображував його цей наратив.²³⁰ Цю думку вона продовжила і у своїй наступній публікації — на її погляд, окупація створювала складні умови, в яких одна й та сама людина могла допомагати євреям, та водночас зраджувати чи вбивати інших.²³¹ У розгорнутій аналітичній статті «Inne obrazy Zagłady» розглядалися образи, які сконструював польський національний наратив щодо феномену допомоги та порятунку євреїв поляками. З одного боку, мистецтво використовувалось як інструмент створення уявлення про те, ніби поляки повсемісно допомагали та рятували євреїв. З іншого ж — був створений своєрідний класовий підхід до конструювання пам'яті про ці події: у репрезентації подій Голокосту у публічній історії образ колаборантів та зрадників євреїв дістався представникам робочого класу (у статті використаний термін «люмпен-пролетаріат») та селянства, в той час як інтелігенти репрезентувались як борці з нацистською окупацією та праведники.²³²

Отже, події, що передували та наслідували створення Закону про ІПН, спровокували широку дискусію стосовно непростих питань польської історії ХХ століття. Це прослідковується завдяки зміні кількості публікацій та появи варіативності поглядів, що нерідко конфліктували між собою. Неважко зауважити, що публікації видання «Znak» були значно більш співзвучними один з одним у критичності погляду на історію Голокосту та його репрезентації у історичній політиці Польщі. Натомість автори статей ресурсу «Rzeczpospolita» часто

²³⁰ Duch-Dyngosz M. Prawica i Żydzi. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/marta-duch-dyngosz-prawica-i-zydzi/> (дата звернення: 30.03.2021).

²³¹ Duch-Dyngosz M. Czy historia Zagłady jest antypolska?. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/grabowski-engelking-dyngosz-czy-historia-zaglady-jest-antypolska/> (дата звернення: 30.03.2021).

²³² Duch-Dyngosz M. Inne obrazy Zagłady. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/inne-obrazy-zaglady/> (дата звернення: 30.03.2021).

транслявали цю саму політику у своїх текстах. На наш погляд, поява більшої кількості публікацій про порятунок євреїв у 2018 році нерозривно пов'язана з дебатами щодо польської колаборації, які, у зв'язку з політичними подіями, набрали міжнародних масштабів. Зокрема, потреба писати більше про праведників була викликана необхідністю знайти контраргументи на закиди щодо вбивств євреїв поляками. В свою чергу сплеск інтересу до аспекту участі поляків у Голокості як рятівників призвів до критики як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Підбиваючи підсумки, варто наголосити, що обидві теми — як колаборація, так і порятунок — стали об'єктами запеклих дебатів не лише істориків, а й політиків. Це пов'язано з тим, що Друга світова війна та Голокост зокрема є важливими подіями у польській колективній пам'яті, навколо яких конструюються численні національні міфи, серед яких міф про страждання та героїчну боротьбу. Більше того, у випадку Голокосту ще одним підґрунтям для дискусій виникає множинність цих пам'ятей, тобто пам'яті поляків та євреїв про трагічні події, що нерідко вступають в конфлікт одне з одною. Аналізуючи риторику обох видань, ми виділили дві умовні тенденції: одна з них була співзвучною з національним польським наративом, особливо у тій формі, якої він набув після виборів 2015 року та створення Закону про ІПН у 2018 — іншими словами транслявала міфи про поляків як націю рятівників, а не колаборантів та антисемітів. Інша ж тенденція демонструвала дещо критичніший підхід до цих подій: у таких статтях йшлося про те, що попри те, що багато поляків дійсно допомагали та рятували переслідуваних, тих, хто колаборував, чи брав участь у вбивствах євреїв було також багато, а багато авторів підкреслювали, що випадків порятунку було значно менше, ніж зради та вбивств. У своїй більшості статті видання «Znak» демонстрували власне такий критичний підхід, в той час як серед публікацій «Rzeczpospolita» були присутні як критичні, так і апологетичні статті, тобто такі, в яких не підважувався образ героїчних поляків. Ба більше, серед публікацій «Rzeczpospolita» до 2015 року зустрічались такі, що висловлювали звинувачення у

колаборації в бік інших європейських народів, заперечуючи при цьому причетність поляків до співпраці з нацистами.

ВИСНОВКИ

Пам'ять про Голокост в Україні та Польщі не належить до розряду простих. Труднощі в дискусії про Голокост в цих країнах зумовлені історичними аспектами перебігу Голокосту, соціо-політичними обставинами, що склались в них після війни та складнощами становлення та формування ідентичності в цих суспільствах після 1989-1991 років.

Колективна пам'ять є інструментом творення ідентичності, що справедливо також і для національної ідентичності поляків та українців. Конструюючи образ самих себе як нації у певних історичних подіях (як-от у часи Другої світової війни), члени цих суспільств схильні дискутувати щодо одних сюжетів та подій, створювати навколо них комемораційні ритуали та практики, але також відправляти у забуття інші. Це пов'язано з тим, наскільки ті чи інші моменти історії «пасують» сконструйованим образами самих себе — національним міфам. Обидва суспільства — польське та українське — схильні до конструювання національного наративу, центром якого є міфи про героїчну боротьбу та страждання. Крім цього, важливими феноменами для розуміння особливостей функціонування пам'яті про трагедії ХХ століття та Другої світової війни зокрема у польському та українському суспільстві є ресентимент, конфлікт пам'ятей та «змагання жертв». Саме тому дискусія про Голокост нерідко належить до категорії «проблемних» чи «незручних».

Питання колаборації як жодне інше підпадає під категорію «незручних». У випадку висвітлення цього аспекту історії Голокосту в матеріалах проаналізованих нами українських ЗМІ можна спостерігати відмінні тенденції. Так, на початку дослідженого нами часового відрізка існувала тенденція до критики того національного наративу, який пропагувала тодішня владна верхівка — більшість авторів, що писали у такій манері, відносили цей наратив до радянського чи проросійського. У період після подій Євромайдану збільшилась кількість публікацій на цю тему загалом та риторика щодо цього. В цих публікаціях можна виділити дві основні тенденції. Перша з них полягала у спробах виправдати глорифікацію осіб та структур, асоційованих з

колаборацією, шляхом «врівноваження» фактів співпраці з нацистами та вбивства євреїв історіями про порятунок та допомогу їм. Другою виділеною нами тенденцією стала критика глорифікації цих постатей та націоналістичного нарративу. На наш погляд, таких критичних поглядів було представлено більше у статтях ресурсу «Zaxid.net», ніж на «Історичній правді».

Допомога та порятунок євреїв — тема, що перегукується з колаборацією та також є політично інструменталізованою. Однак, вона є однозначно менш дискусійною та «проблемною», чим, вочевидь, і зумовлена порівняно менша кількість публікацій на цю тему. Попри це, тема українських праведників теж вилилась у дискусію між авторами: частина з них оспівувала велику кількість людей, що, попри ризики, рятували євреїв, а частина ж критикувала такий однозначний підхід як спробу завуалювати проблемніші питання, як-от участь в антисемітських акціях та співпраця з нацистами з боку українців. На наш погляд, ця критика була досить обгрунтованою, враховуючи порівняно велику кількість матеріалів про українських націоналістів, що рятували євреїв, без згадок про антисемітизм та колаборацію.

Варто зазначити, що у випадку з польськими ЗМІ спостерігалась подібна тенденція, як і у випадку з українськими: у перший період проаналізованого нами часового відрізка обидва аспекти піднімались значно менш активно, ніж у пізніших публікаціях. Це, як і у випадку України, пов'язано з соціо-політичними змінами всередині Польщі. Важливим є те, що у статтях про колаборацію ресурсу «Rzeczpospolita» до 2017 року більшою мірою згадувались колаборанти з інших країн та представники інших народів, які, згідно з риторикою цих статей, на відміну від поляків, не гребували вбивствами євреїв та співпрацею з окупантами. Пізніше ця риторика змінилась через широке суспільне обговорення співвідповідальності власне поляків за Голокост у зв'язку з політичними подіями, апогеєм яких став Закон про ППН 2018 року. В той момент, подібно до українського кейсу, можна було виділити два типи поглядів: ті, що були більш співзвучними з історичною політикою партії Prawo i Sprawiedliwość та Анджея Дуди, та ті, що критикували їх. Попри порівняно

невелику кількість публікацій ресурсу «Znak», аналіз їхнього змісту нашо́вхує на думку, що це видання займало більш опозиційну позицію до домінантного історичного наративу. Так, в текстах, що публікувались у «Znak», автори підіймали проблемні питання політики пам'яті, зокрема відсутність широкої критичної дискусії щодо участі поляків у вбивствах євреїв.

У публікаціях про допомогу та праведників ресурсу «Rzeczpospolita» можна також простежити різні, ба навіть полярні тенденції. В одних публікаціях мова йшла лише про порятунок, героїчність поляків як нації та навіть деяку унікальність цього явища серед них (як-от, наприклад, часте загострення уваги на тому, що кількість праведників серед поляків є найбільшою). В інших же підважувалась теза про масовість допомоги євреям з боку поляків та критикувались спроби використати тему праведників як інструмент заперечення явища польської колаборації. Важливим є те, що у статтях «Rzeczpospolita» були присутніми обидва погляди на проблему. В той самий час у майже всіх публікаціях видання «Znak» проблема допомоги висвітлювалась як складна і неоднозначна. Автори цих публікацій піддавали сумніву спрощений погляд на це питання, який пропонував польський офіційний національний наратив.

Порівнюючи між собою висвітлення цих аспектів історії Голокосту у статтях польських та українських ЗМІ, варто звернути увагу на численні спільності. Так, зокрема, стає очевидним, що питання визнання колаборації є нелегким як для українців, так і для поляків. В той самий час, в обох суспільствах існувала тенденція до використання образу праведників для «маскування» злочинів, вчинених поляками та українцями, як свого роду «протывагу» чи контраргумент на подібного роду закиди.

Однак, були помітними також і відмінності у висвітленні цих питань у українських та польських ЗМІ. Зокрема, на наш погляд, в статтях українських ЗМІ частіше була присутньою тенденція до глорифікації суперечливих постатей та організацій, зокрема ОУН, УПА та Степана Бандери, виправдання колаборації політичними умовами, а також критики цього підходу. Спроби «відбілити» образ тих, кого асоціюють з колаборацією та антисемітизмом, були

значно менш очевидними у польських статтях. Крім цього, важливим зауваженням є те, що попри відмінності у риторичі обох українських видань «Zaxid.net» та «Історичної правди», в обох з'являлися публікації, що транслиували «національний» погляд на історію Другої світової війни та Голокосту, в той час як одне з польських видань, а саме «Znak», стійко відстоювало критичну позицію щодо подібного підходу.

У той самий час, не можна не звернути увагу на те, що конфлікти, які виникали навколо польської політики пам'яті зазвичай мали міжнародний характер, тобто критика національного нарративу нерідко надходила «ззовні», від політичних та інтелектуальних кіл західної Європи, США та Ізраїлю. Водночас у випадку дискусій в українських ЗМІ, критичний погляд висловлювали як з-за кордону, так і з боку внутрішніх українських кіл. Це явище може пояснюватися тим, що, на відміну від Польщі, в Україні лишилась видима та активна єврейська громада, що має власний погляд на історію, та колективна пам'ять якої йде врозріз з націоналістичним підходом до історії. Цей аргумент можна також екстраполювати на інші групи, присутні в українському суспільстві: пам'ять про Другу світову війну та Голокост зокрема в Україні множинна, адже українське суспільство не є гомогенним та представлене великою кількістю мовних, культурних, релігійних та етнічних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела в електронному форматі

1. Історична правда. <https://www.istpravda.com.ua/>. 1 січня 2010 р. – 31 грудня 2019 р.
2. Rzeczpospolita. <https://www.rp.pl/>. 1 січня 2010 р. – 31 грудня 2019 р.
3. Zaxid.net. <https://zaxid.net/>. 1 січня 2010 р. – 31 грудня 2019 р.
4. Znak. <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/>. 1 січня 2010 р. – 31 грудня 2019 р.

2. Література

2.1 Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій

1. Andersen T. S., Törnquist-Plewa B. The Twentieth Century in European Memory: Transcultural Mediation and Reception // Slawomir Kapralski. Jews and the Holocaust in Poland's Memoryscapes: An Inquiry into Transcultural Amnesia. – Boston: Brill, 2017. – Pp 170-197.
2. Benner E. National Myths And Poplitical Responsibility // Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában / Society and Economy in Central and Eastern Europe. – 1998. – № 1(20). – P.p. 131-141.
3. Buzalka J. Europeanisation and post-peasant populism in Eastern Europe // Europe-Asia Studies. – 2008. – Vol. 60. – Pp. 757-771.
4. Confino A. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method // The American Historical Review. – 1997. – Vol. 102. – № 5. – Pp. 1386-1403.
5. Connerton P. How societies remember. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 121 p.
6. Craig Wight A. Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis // Tourism Management. – 2020. – № 81. – Art. № 104142.
7. Cridle C. Polityka Historyczna: Debating Holocaust Remembrance in Poland // Voces Novae: Chapman University Historical Review. – 2018. – № 1(10). – Pp. 1-15.

8. Diner D. Restitution and Memory: The Holocaust in European Political Cultures // *New German Critique*. – 2003. – № 90. – Pp. 36-44.
9. Folch-Serra M. The Internet as Site of Memory: Beholding Franco's Repression in the 21st Century // *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*. – 2011. – Vol. 36, № 1. – Pp. 227-242.
10. Gillis J. R. *Commemorations: The Politics of National Identity*. – Princeton: Princeton University Press, 1994. – 290 p.
11. Halas E. Symbolic Construction of "Solidarity:" the Conflict of Interpretations and the Politics of Memory // *Polish Sociological Review*. – 2010. – № 170. – Pp. 219-232.
12. Herf J. *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys*. – Cambridge: Harvard University Press, 1997. – 560 p.
13. Himka J. P., Michlic J. B. *Bringing the Dark Past to Light, The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*. – Lincoln: University of Nebraska Press, 2013. – 792 p.
14. Kerlinger F. N. *Foundations of behavioral research*. – San Diego: Harcourt College Publishers, 2000. – 1008 p.
15. Kuposov N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia (New Studies in European History)*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 338 p.
16. Koshiw J. V. *Beheaded: The killing of a journalist*. – Bristol: Artemia Press Ltd, 2003. – 280 p.
17. Krippendorff K. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. – Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2004. – 412 p.
18. Krzemiński I. Have only Jews suffered? Holocaust Rememberance and Polish National Resentment // *Polish Sociological Review*. – 2015. – № 190. – Pp. 207-221.
19. Langenbacher E. Changing Memory Regimes in Contemporary Germany? // *German Politics & Society*. – 2003. – Vol. 21, № 2 (67). – pp. 46-68.

20. Lebow R. N., Kansteiner W., Fogu C. *The Politics of Memory in Postwar Europe*. – Durham: Duke University Press Books, 2006. – 384 p.
21. Malksoo M. *The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe*, *European Journal of International Relations* // *European Journal of International Relations*. – 2009. – Vol. 15(4). – Pp. 653–680.
22. Marco J. *Francoist Crimes: Denial and Invisibility, 1936–2016* // *Journal of Contemporary History*. – 2017. – Vol. 52 (I). – Pp. 157-163.
23. Minakov M. *The Language of Dystopia: The Ideological Situation in Ukraine* // *Russian Politics and Law*. – 2011. – Vol. 49, № 5. – Pp. 43-54.
24. Neuendorf KA. *The Content Analysis Guidebook*. – Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE Publications, 2017. – 403 p.
25. Nora P. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire* // *Representations*. – 1989. – № 26. – Pp. 7-24.
26. Pakier M., Strath B. *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. – New York/Oxford: Berghahn Books, 2010. – 372 p.
27. Pittenger R. M. *Memoryscapes: Place, Mobility, And Memory In The Post-Dicatorial Southern Cone*. *Theses and Dissertations – Hispanic Studies / University of Kentucky*. – Kentucky, 2011.
28. Rae G. *Avoiding the Economic Crisis: Pragmatic, Liberalism and Divisions over Economic Policy in Poland* // *Europe-Asia Studies*. – 2013. – Vol. 65. – Pp. 411-425.
29. Ricoeur P. *Memory, History, Forgetting* / trans. Kathleen Blamey and David Pellauer. – Chicago: University of Chicago Press, 2004. – 603 p.
30. Rousso H. *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944* / trans. Arthur Goldhammer. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991. – 400 p.
31. Scheler M., Coser L. B., Holdheim W. W. *Ressentiment (Marquette Studies in Philosophy)*. – Milwaukee: Marquette University Press, 1994. – 172 p.

32. Smith A.D. Myths and memories of the nation. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 296 p.
33. Stec K. Symbolika i znaczenia miejsc pamięci utworzonych na terenach byłych obozów koncentracyjnych i zagłady z perspektywy współczesnego młodego człowieka // Antysemityzm, Holokaust, Auschwitz w badaniach społecznych. – 2011. – Pp. 37-54.
34. Stokłosa K. Wars and Myths – the Polish case // Kirchliche Zeitgeschichte. – 2015. – Vol. 28. – Pp. 106-112.
35. Wæhrens A. Shared Memories? Politics of Memory and Holocaust Remembrance in the European Parliament 1989-2009 // DIIS Working Paper. – 2011. – 21 p.
36. Wawrzyniak J. Veterans, Victims, and Memory: The Politics of the Second World War in Communist Poland // Joanna Wawrzyniak. Communism, Myth and Memory. – Frankfurt am Main: Peter Lang AG, 2015. – 259 p.
37. Wimmer RD., Dominick JR. Mass Media Research: An Introduction. – Boston: Cengage Learning, 2013. – 496 p.
38. Wistrich RS. Holocaust Denial: The Politics of Perfidy // Shafir M. Denying the Shoah in Post-Communist Eastern Europe. – Berlin, Boston: De Gruyter, 2012. – pp. 27-66.
39. Wydra H. Communism and the Emergence of Democracy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 326 p.
40. Дзядевич Т. Національний міф як втілення етнічної моделі нації, «Євгеній Онегін» О. Пушкіна і «Пан Тадеуш» А. Міцкевича (спроба компаративного аналізу) // На пошану пам'яті Віктора Китастого. – Київ: «КМ Академія», 2004. – С. 235-244.
41. Йерушалми Й. Х. Захор: еврейская история и еврейская память. – Герашим, 2004. – 167 с.
42. Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – Київ: Наш час, 2010. – 271 с.

43. Маклюк О. М. Меморіальне законодавство в країнах Європи: проблема регулювання історичної пам'яті // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. 33. – С. 311-315.
44. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. – 252 с.
45. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. – Київ: Основи, 1994. – 224 с.

3. Електронні ресурси

1. Alexa: Competitive Analysis, Marketing Mix and Traffic of «pravda.com.ua» vs «hromadske.ua», «nv.ua», «radiosvoboda.org» and «ukrinform.ua». URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/pravda.com.ua>, (дата звернення: 30.03.2021).
2. Alexa: Competitive Analysis, Marketing Mix and Traffic of «zaxid.net». URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/zaxid.net> (дата звернення: 30.03.2021).
3. Alexa: Competitive Analysis, Marketing Mix and Traffic of «Rzeczpospolita». URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/rp.pl> (дата звернення: 30.03.2021).
4. Alexa: Competitive Analysis, Marketing Mix and Traffic of «Znak». URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/znak.com.pl> (дата звернення: 30.03.2021).
5. Dekada czwarta (1976–1986): Wybór Papieża i doświadczenie „Solidarności». URL: <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/historia/dekada-czwarta-1976-1986-wybor-papieza-i-doswiadczenie-solidarnosci/> (дата звернення: 30.03.2021).
6. Dekada pierwsza (1946–1956): Spotkanie z Goliatem. URL: <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/historia/dekada-pierwsza-1946-1956-spotkanie-z-goliatem/> (дата звернення: 30.03.2021).
7. Homoseksualista idzie do nieba, URL: https://wyborcza.pl/1,76842,10902276,Homoseksualista_idzie_do_nieba.html?disableRedirects=true , (дата звернення: 30.03.2021).

8. Jubileusz miesięcznika „Znak», URL: <https://tischner.pl/jubileusz-miesiecznika-znak/> (дата звернення: 30.03.2021).
9. Koshiw J. V. Beheaded: The killing of a journalist. – Bristol: Artemia Press Ltd, 2003. – 280 p.
10. Misja. URL: <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/misja/> (дата звернення: 30.03.2021).
11. O nas. URL: <https://gremimedia.pl/o-nas.html> (дата звернення: 30.03.2021).
12. README: Pet project that helps to analyze statistics for the Masters diploma about Holocaust representation in Ukrainian and Polish media. URL: <https://github.com/biletboh/holo>, (дата звернення: 30.03.2021).
13. Rzeczpospolita, ежедневная газета. URL: <https://www.eurotopics.net/ru/148775/rzeczpospolita> (дата звернення: 30.03.2021).
14. sources
15. Архів новин сайту «zaxid.net» // Wayback Machine / URL: <https://web.archive.org/web/20110602140047/http://zaxid.net/>
16. Б.а. «Українська правда» вдруге лідирує в рейтингу ефективності медіа // Українська правда. – 2020. – 23 грудня / URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/23/7277957/>, (дата звернення: 30.03.2021).
17. Блог. Ярослав Грицак https://zaxid.net/blogger/yaroslav_gritsak_u3090/ (дата звернення: 30.03.2021).
18. Головна сторінка інтернет-видання «Українська Правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/>, (дата звернення: 30.03.2021).
19. Загальна інформація про «ZAXID.NET». URL: https://zaxid.net/general_info, (дата звернення: 30.03.2021).
20. Кіпіані В., Солодько П. Про проект «Історична Правда» // Історична правда / URL: <https://www.istpravda.com.ua/about/>, (дата звернення: 30.03.2021).

21. Онисько Н. Кому належать львівські ЗМІ // Наші гроші. Львів. – 2013. – 29 серпня / URL: <https://lviv.nashigroshi.org/2013/08/29/komu-nalezhat-lvivski-zmi/> (дата звернення: 30.03.2021).
22. Судин Д. Національні міфи в сучасній Україні // Україна Модерна. – 2014. – 12 грудня. URL: <https://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths>, (дата звернення: 10.03.2021).